

ՇԱՐԱԴՐՈՒԹԻՒՆ ԱՄՍԱԿԱՆ

Ա. ՉԳ. ԿՐՕՆԻ. ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ
ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ
ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆ

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ — ՀԱՏՈՐ ՎԵՅԵՐՈՐԴ

ՏԵՏՐ ՄԵՏԱՍՆԵՐՈՐԴ — ՆՈՅԵՄԲԵՐ 1875

Ա. Աղբալի. — Մեծիկան Եկեղեցւոյ Հայաստանեայ.
Բ. Ռոմանովի. — Հայ,
Գ. Բողոքականաց Բարեգործաց Ս. Գրիգոր Բողոքականաց Պատ.
Դ. Վիշ. — Հոգի Սեփե. Ռոմ. ի Սեփե.
Ե. Սեփե.
Զ. Այլ. —

ՅԱՐՄԱՇ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Ի ՎԱՆՍ Զ. Ս. ՍԱՏՈՒԱԾԱԾՆԻ

— 1875 —

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO
540 EAST DUBLIN STREET
CHICAGO, ILL.

1900-1901

1900-1901

1. *...*
2. *...*
3. *...*
4. *...*
5. *...*
6. *...*
7. *...*
8. *...*
9. *...*
10. *...*

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CHICAGO

1900-1901

Ա Ջ Դ Ա Յ Ի Ն

Մ Ի Ռ Ի Թ Ի Ի Դ Ն

Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ի Ո Յ Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ե Ա Յ Յ

Ապտուլլահեան Մեծ. Եղբարց՝ իրենց նախնի անա-
րատ Մայր Եկեղեցւոյ գիրկը վերագառնալն իմացանք.
որք կոստանդնուպօլսոյ Ազգ. վարչ. խառն ժողովոյ
ներկայանալով՝ իրենց հին հայրերուն գործած սխա-
լանքը շարունակելու նուաստութիւնն յանձնառու չըլ-
լալնին արիաբար ծանուցին : Այս յայտնի համարձակ
խոստովանութիւնը Մեծ. Եղբարց փառքը կ'առաւելու
մշտնջենաւորապէս . իսկ Հայաստանեայց Կաթողիկէ
Ս. Եկեղեցին կը մխիթարուի , տեսնելով՝ որ իր անա-
րատ ծոցէն արդարութեան թշնամւոյն արքանեկաց գըր-

գումութեամբ սարտուցեալ որդւոց զաւակունքը շրջա-
հայեաց արթնութեամբ կոխելով մահաբեր թունօք լի
օձը՝ կը վնասեան իւր մայրական դժառատ դիրկը ,
ճշմարտութեան անարատ կաթը ծծելու և Հայկական
կրօնիւ՝ Հայ ազգութեան Միմիթեմն զաւիթը ժողո-
վելու :

Հայ եկեղեցւոյն կամ Ազգութեան այս սուրբ Միութեանն ո՞վ խառնակեց , և ճշակտոր ըրաւ մէկ տուն մը ,
մէկ մեծ բնտանիք մը :

— Ամբարտաւանութեան չար ոգին :

Այսօր ունիմք Հայ ազգ մը , և իրմէն բաժնուած են :

Հայ — Հռոմք .

Հայ — Հռովմէականք .

Հայ — Բրթթթթթթթթթթթ :

Ասոնք ամենքն ալ յեղով , արեամբ , սերնդեամբ ,
Հայկայ՝ մեր նախահօր որդիքն են . ասոնք 1000 տա-
րի յառաջ ամենքն ալ կրօնքով , զաւանութեամբ եւ
ծիսիւք Հայկական մի , սուրբ , կաթուղիկէ և առաքե-
լական եկեղեցւոյ զաւակունքն էին . մէկ Գրիգորի քա-
րողութեամբ լուսաւորուած , թաղէսի և Բարթողիմէոսի
Ս. Ս. Առաքելոյ արեանց կայլակներովը ներկուած ,
մէկ Քրիստոնէական հաւատով զՔրիստոս կը պաշտէին
և ամենասուրբ Երրորդութեան կ'երկրպագէին : Այ-
սօր ինչո՞ւ մաս մը Հայ — Հռոմ , ինչո՞ւ մաս մը Հայ —
Հռովմէական և մաս մ'ալ Հայ — Բրթթթթթթթթթթթ :

Ա.

Այս հարցմանց պատասխանելու համար՝ մինչև
հինգերորդ դար երթալու եմք , և հոն պիտի գտնեմք
ուղղափառ հաւատոյ պատրուակալ՝ գիւնադիտական
քաղաքականութիւն մը , և ամբարտաւանութեան ոգի

մը՝ որոյ զօհ գացեր է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Մե-
ռութիւնը ։

Հռովմայ Եպիսկոպոսները Տէկէրախն պարբերաբար կը
չուելու փառասիրութեան կը թեւակոխեն , արեւմտեան
եկեղեցեայ մէջ՝ Հռովմայ եկեղեցին՝ յԱռաքելոյ հիմ-
նեալ և Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ հիւսիսեան ու մայր
եկեղեցի հը ըլլալէն համարձակութիւն առնելով . չը-
յիշեցին որ բոլոր Առաքելական եկեղեցիք ալ հոյ և
Խաչապետ են , այսինքն , մայր և հեղինակ միւս եկեղե-
ցեայ ծագման ։ Ամբարտաւանութեան սոյն սգին այն-
քան զօրացաւ Հռովմայի Եպիսկոպոսաց սրտին մէջ՝ որ
տակաւ առ տակաւ սկսաւ աղբեղութիւն ընել նաև
արեւելեան պատրիարքաց վրայ ։ Բիւզանդիոնի կղերը
չը կրցաւ տանիլ Հռովմայեցւոյ մնալաւութեանց , և
առթի մը կ'սպասէր իւր պատրիարքն ալ Դիոքիան
տիտղոսով պսակել ։

Հինգերորդ դարուն մէջ է . Պօլսոյ Պատրիարքը
ղեւտիքէս դատաւարտելու համար ժողով դումարեց
ի ֆաղկեդոն . Լեոն Հռովմայ Եպիսկոպոսը չը կրնարով
անձամբ ժողովոյն ներկայ գտնուիլ՝ յատուկ պատգա-
մաւորներ զրկեց իւր կողմանէ՝ մասնաւոր դաւանագը-
րով մը (որ Տումոր Լեոնի անունով կը ճանչցուի) ։
Ժողովն իւր վճիռը տուաւ . զղեւտիքէս և նորա հա-
մախոհներն Եկեղեցւոյ հաղորդութենէն կտրելով դա-
տապարտեց և միանգամայն իրրդ . կանոնով ալ կոս-
տանդնուպօլսոյ Զոր Հռովմայ Պատրիարքն (Անատոլիոս
որ ժողովոյն նախագահն էր) Տէկէրախն կոչել
որոշեց ։ Յատենի ժողովոյն Լեոնի տումարը կարդա-
ցուեցաւ և աւանդական վարդապետութեան համ-
ձայն ըլլալուն համար ընդունուեցաւ (որովհետև ա-
րեւմտեան Եկեղեցեայ 400 տարուան հաւատքը կը
ներկայացունէր) . ամենքն ալ միաբան օրհնեցին զԱ-
տուած և զԼեոն դովաբանեցին ։ Բայց Լեոնի պատգա-
մաւորները բարեկարգութեանց վերաբերեալ յօդուած
ներէն իւրեքին դէմ բողոքեցին , այն է , Զոր Հռովմայ
Պատրիարքին Դիոքիանոսեան դէմ , և միայն հին Հռովմայ

այս Եպիսկոպոսն իրաւունք ունի, կըսէին, այդ տիտղոսը գործածելու, ըստ վճռոյ Նիկիոյ և Կոստանդնուպօլսոյ ժողովոց :

Բուզանդացիք կը փաստաբանէին թէ հիւ չուովմայ Եպիսկոպոսներն ինչ իրաւունք որ ունին՝ նոյնը նոյս հաւասար չոր չուովմայ Եպիսկոպոսներն ալ պէտքէ ունենան . պարզ խօսքով, երբոր կայսրութիւնը յերկուս բաժնուեցաւ՝ պատրիարքութեան այդ տիտղոսն ալ պէտք է յերկուս բաժնուի ըսել կուզէին : Այս խօսքով ժողովոյ հարք կը վկայեն՝ թէ չուովմայ Եպիսկոպոսաց այդ Խիւլէրակն տիտղոսն յԱստուածային իրաւանց չէր, այլ ՚ի մարդկային սահմանադրութենէ . սակայն կռիւն այնքան զօրացաւ ՚ի ժողովի՝ որ մինչև անգամ արևմտից և արևելից մէջ տարածեցաւ, ու տարիներով և գրեթէ դար մը ամբողջ Բաղկեդոնի ժողովը վաւերական ժողովոց կարգը չը համարուեցաւ, թէ և մեծ կոչուելու սնափառութեան ոգին երկու աթոռոց պատրիարքաց մէջ զօրացաւ : Ասկէց սկսան այն հակառակութիւններն՝ ու Եկեղեցւոյ միութեան ծանրապէս դնասեցին, որովհետև Մայրաքաղաքաց Պատրիարքունք սկսան այնուհետև ազդեցութիւն բանեցնել չըջակայ ազգաց մասնական եկեղեցեաց վրայ : Բաղաքական իշխանութիւնը յանուն եկեղեցւոյ գործուած այս ոճիւրը կը դիտէր, բայց չէր միջամտեր, որովհետև իր շահուն կը նպաստէր, իրենց քաղաքական ազդեցութիւնը կը զօրանար չըջակայ ազգաց թագաւորութեանց վրայ : Արևմտեան կայսերք մասնաւանդ՝ կուզէին, որ միմիայն չուովմայ Եպիսկոպոսները Խիւլէրակն կոչուին, կարծելով որ այդ կերպով իրենք բոլոր քրիստոնեայ տիեզերաց վրայ զօրանալու միջոցը ձեռք ձգած պիտի ըլլան : Արևելեան կայսերք ալ նոյն երկիւղէն պաշարեալ՝ այդ հակայական յուսոյ դէմ յուսով կը զինէին (կը մեղանչէին), թէ և Աստուծոյ արդարութիւնը վերջապէս երկուքն ալ անյոյս կորսնցուց :

չայք՝ որ այդ ժողովոյ դուամբմանէն յառաջ Կ. Պօլսոյ կայսեր և պատրիարքին և ժողովոց խնդիրները

րած էին՝ Եկեղեցւոյ թշնամի ազգաց յարձակմանց դէմ
դիրենք պաշտպանելու համար օգնութեան ձեռնտուութիւն
ընել, (ըստ որում Յազկերտ իսկ կրակապաշտութեան
(կրօնի) պատրուակու կողէր Հայաստանի բոլորովին
տիրել) և չէր ընդունուած . Հայք, կրսեմ,
Քաղկեդոնի ժողովոյ հարց իշխանական փառասիրութեան
մէկղմէկէ սլատուաւոր երեւալու կամ բարձի
համար և այն յանուն քրիստոնէական կրօնի զիրար
թշնամանած ատենին, Հայք՝ քրիստոնէական սուրբ
Հաւատքի համար իրենց արեամբը Տղմուտ գետն ու
Ուրտաղու դաշար կը ներկէին . պատուական և ազատ
Նախարարաց մեծ մասը՝ նոյն պատերազմի օրն անկեալ
զօրականին 1036 թիւը կը լրացնէին, իսկ մնացեալ
մասն ալ Պատրիարք — Կաթողիկոսի և պատուական
Եպիսկոպոսաց հետ՝ Պարսից դուռն արդեւական, մա-
հապարտից բանտերուն մէջ տառապելով կը նահա-
տակուէին .

Հռովմայ, Կ. Պօլսոյ և Վաղարշապատու Պատրիարքաց
մէջ եղած տարբերութիւնն ահաւասիկ . նոքա՝
Դժ ըլլալու ամբարտաւանութեամբ ղեկեղեցին կը պա-
ռակտէին, իսկ վերջինն Եկեղեցւոյ, իրեն յանձնուած
հօտին պահպանութեան համար՝ արիւնն անգամ կը
նուիրէր . չէր դիտէր երանելին՝ որ պարսկական հա-
րըստահարութիւններէն աւելին պիտի կրէր իւր Ազգն
ու Եկեղեցին՝ յունական և լատինական կղերին երե-
սէն . Որովհետեւ երբոր քիչ մը ատեն Հայաստան թըշ-
նամեաց յարձակումներէն խաղաղեցաւ ու ինքզինքն
սկսաւ կանոնաւորել, և ահա Քաղկեդոնէն մերժուած
Մսորի եպիսկոպոսներ և երէցներ եկան Հայաստան և
ամբաստանեցին ժողովոյ սուրբ հայրերն, որ իբր թէ
Եփեսոսի Ս. Ժողովոյն սահմանաց հակառակ 'ի Քրիս-
տոս երկու քննիչ (1) կենալ սահմանեցին : Բարկէն

(1) Եւսեբիոս կամ անյնաորոնք պիտի հասկնանք քննիչ-
քառով, ըստ Կիրիլի՝ «Մի է քննիչն բանին՝ մարմնա-
ցելոյ» ։

կաթուղիկոս շուարեցաւ այս և ուրիշ սոյն օրինակ ամբաստանութիւններէն, մանաւանդ երբոր Զենոն կայսեր հրովարտակն ալ տեսաւ՝ որ ուղղափառ հաւատոյ դաւանանքը կը պարունակէր, լայց Գալկեդոնի ժողովոյն յիշատակութիւնը բնաւ չէր ըրած. ուստի իսկոյն ժողով գումարեց 'ի վաղարչապատ և Էկեղեցւոյ նախնական հաւատոյն հակառակ նոր հաւատք սահմանող չարափառ ժողովը դատապարտել պէտք է ըսելով՝ նշովեցին թէ՛ զԳալկեդոնական հարս և թէ՛ զԷկեղեցւոյ տումարն իսկ պիղծ անուանեցին : Ի Բրիտոնոս երկու եւրոպական դաւանէն ընդհանուր քրիստոնէական Եկեղեցւոյ դէմ էր, ուստի մեր երանելի նախնիք ընդհանուր հաւատքին թշնամեաց դէմ ալ պատերազմ հրատարակեցին :

Յոյնք՝ Հայոց այս նշովքն առիթ առնելով, սկսան յունական կայսերութեան տակ դռնուած Հայաստանի մէկ մասի բնակչաց այնպիսի բռնութիւններ ընել և հալածութիւններ հրատարակել՝ որ Բրիտոնոսայ անուան մեծ արհամարհանք էր, Յոյնք՝ ձեռքերնին անցուցած Հայերն իբր հեթանոս բռնութեամբ կը մկրտէին և ուրիշ ծանրածանր բարբարոսութիւններ՝ որոյ վրայ մշտածելն անգամ պայրոյթ կը պատճառէ :

Յունական բաժնին տակ դռնուող Հայոց կրօնական հալածման այս վիճակին համար երբոր Հայրապետներէն բողոքուեցաւ՝ անխելի մնաց միշտ, ուստի Հայք ալ Պարսից բաժնին հետ միացան, աղատաբար կրօնքնին պաշտելու համար : Ո՛րչափ շուտով վիճուեցաւ դարը. քանի մը տարի յառաջ Պարսից կրօնական հալածման զոհ չըլլալու համար՝ Բրիտոնոսայ տէրութեան մը (Յունաց) երկիրը կը գաղթէին և ազատ իրենց եկեղեցական պաշտամունքները կը կատարէին, քանի մը տարի վերջը՝ Յունաց Երեսնական իշխանութենէն իրենց եկեղեցին և կրօնը հալածուելուն և չարաչար հալածուելուն համար՝ Երեսնական թագաւորի մը հարկատու ըլլալը նախամեծար կը համարէին, Սյապէս դարերով երբեմն Յունաց և երբեմն Պարսից իշխանութեան տակ

չարչարուելով՝ վերջապէս մնա մը Հայեր հանգիստ ապրելու և բռնութիւններէ ազատելու յուսով, ստիպուեցան յունական կրօնն ընդունել, և ահա դոյաջան Հայ — Հռոմք, որոյ խիստ քիչերն այսօր իրենց Հայ ըլլալու նշանը վրայնին կը կրեն. իսկ մնացեալք բոլորովին կորսուեցան Յոյն ժողովրդեան մէջ:

Յունական կայսերք կարծեցին՝ որ եկեղեցւոյ յարուցած կրօնական հալածման շնորհիւ արեւելքի մէջ ազդեցութիւննին պիտի զօրանայ, բայց սխալեցան. իմաստութեան Տաճարն, այն հսկայական շէնքը կառուցին, չէ՛ թէ 'ի փառս և 'ի պատիւ իմաստութեան Աստուծոյ Հօր՝ այլ 'ի սնամիառութիւն իրենց ամբարտաւան ողւոյն, ուստի և չր ժառանգեցին իրենց որդիքն. Տաճարը շինած ատեննին քրիստոնէութեան ոխերիմը կը ծնէր Արարիւոյ մէջ, որոյ անունը կը կարգացուի այս նոյն Տաճարին մէջ. — Վրէժիւնդիւր, Տէր Աստուած վրէժիւնդիւր յայտնեցաւ —. Ըստ որում Աստուծոյ իմաստութիւնն անկեալ մարդկութեան այցելութեան եկած ժամանակ՝ կը յայտարարէր իւր հետևողաց, « Ծանիցէ զձեզ աշխարհ՝ եթէ իմ աշակերտք էք՝ եթէ սիրիցէք զմիմեանս », բայց այն դարուն քըրիստոնեայները հակառակ Տիրոջ այս պատուէրին վարուեցան, և զիրար ատելու, զիրար թշնամանելու մէջ կը փնտռէին քրիստոնէութեան յաղթանակը: Եթէ Հայք օտարներէն լսելով Բաղկեդոնի ժողովոյն մոլորած ըլլալը՝ դանդաղ դատապարտեցին, ինչո՞ւ այն ժողովոյն Կիսկիան նախագահը և նորա յաջորդք չը փութացին Հայոց սխալը շտկելոյ՝ քրիստոնէական ներողամտութեամբ, օրինաւոր ժողով մը գումարելով, ինչպէս որ կը վայլէր՝ և իսկոյն կրօնական հալածման թոյլատրեցին՝ որ մինչև ցայսօր կը շարունակուի: Հայոց Եկեղեցին իմացաւ որ 'ի Բաղկեդոն ուղղափառ վարդապետութեան հակառակ հաւատք մը չէ հաստատուեր. Յոյնք միթէ չիմացա՞ն որ Հայերն առաջին չորս դարերու քրիստոնեայներն են, որք այն ատենէն 'ի վեր աշտաբլին արարողութիւն մը, նորաձևութիւն

մ'անդամ չը մնացուցին իրենց եկեղեցիին մէջ, և միթէ չէն գիտեր որ Հայաստանեայց Եկեղեցին մէկ հատիկ անարատ աւանդապահն է քրիստոնէական հաւատոյ, Մարտիրոսաց եկեղեցին կը ներկայացնէ, որ նոյն ինքն Աստուծոյ և Քրիստոսի եկեղեցին է:

Բայց Յունաց պատրիարքներն ու կղերը և կայսերք իսկ սխալելով չըրին, այլ ինչ որ ըրին՝ անախառնութեան ոգւով էր, և նոյն ոգին է որ ցարդ զօրացած է իրենց վրայ: Եթէ կարգանք Ներսիսի Լամբրոնացւոյ պատասխանքն առ առարկութիւնս Յունաց՝ պիտի տեսնենք թէ այս կրօնական հալածմանց բուն և թաղուն պատճառն ինչ է եղեր:

Յոյնք կը պահանջէին որ (ամբարտաւանութիւն) Հայոց կաթողիկոսներն իրենց կայսրերէն հաստատուն որպէս զի 'ի կրօնս հաղորդակցութիւնն և միութիւնը հաստատուն մնայ Հայոց հետ: Անիրաւ պահանջումն. երբոր առաքելոց մէջ վէճ ծագեցաւ թէ իրենցմէ ո՞վ ամենէն մեծ պիտի համարուի, Յիսուս յանդիմանեց անոնց ամբարտաւանութիւնը, և որպէս զի այլ ևս այդ տեսակ հպարտ խորհրդոց չը թեւակոխեն՝ ըսաւ. ձեզնէ ո՞վ որ մեծ ըլլալ կուզէ՝ ամենուն ծառայ ըլլայ: Բայց Յոյնք՝ Հայոց վրայ մեծութիւն գործածելու համար մինչև անդամ անարատ եկեղեցի մը դարերով մնլորեալ հրատարակեցին: Կոստանդնուպօլսոյ պատրիարքաց ազդեցութենէն ազատ ինքնուրոյն կառավարուող Առաքելական Մայր եկեղեցւոյ մը առաջարկել թէ Յունաց եկեղեցւոյն իշխանութեան տակ մտի՛ր, եկեղեցւոյ ո՞ր աւանդական վարդապետութեան կը համաձայնէր: Սակայն և այնպէս քանի որ Հայոց կաթողիկոսը Յունաց գիշերահարկութիւն հպատակելու անիրաւ պահանջմանց չըղիջանիր՝ միշտ հերքելու և հերքուող է:

Լամբրոնացի Հայրապետն՝ Յունաց պահանջած միութեան այդ ծանր պայմանին իբր լիտարէն՝ պահանջեց որ Անտիոքայ աթոռն՝ Հայոց Հայրապետութեան հետ միանայ բոլոր իւր թեմական եկեղեցիներով (1), և

(1) «Հարմանացուցանել զաթոռն Անտիոքայ՝ Հայրապե-

այն ատեն թող մեր Հայրապետը այդ միացեալ աթոռոց յաջորդէ Հայաստանի մէջ հրամանաւ կամ վաւերացմամբ կայսեր Կոստանդնուպոլսոյ, Լաթրոնացւոյ այս առաջարկութիւնը անկարելի էր որ ընդունուէր, ինչպէս որ կը վկայէ իր խօսքին վերջը. « բայց անկար է այսմ պարզաբար լինել և դուք ձեռքն տուք զիրաւն » :

տութեանս Հայոց . զի 'ի ձեռն ողջախոհ Կուսին այնորիկ (Աթոռոյն Անտիոքայ) եւ ամբիժ փեսայիս այսորիկ (Հայրապետութեանս Հայոց) միաւորութեան , հաւատամք լինել 'ի մէջ երկուց ազգացս անքակ սիրով խնամութիւն » : Ներսէս Լամբ , պատ . առ Յոյնս :

ՌՌՍԻԱՐՆԱԿ ՀԱՅԲ

Այսօր Ռուսիա, կամ ըստ եւրոպական թերթի մը, կէս եւրոպական և կէս Բալթիկ երկիրը ամբողջ Եւրոպիոյ ուշադրութիւնը յինքն գրաւած է իւր քաղաքական մեծամեծ զրաւմունքներով, աւելի կամ նուազ իրական և երեակայական ակնկալութիւններով և ունեցած ազդեցութեամբ:

Ռուսիոյ կառավարութիւնը Ալեքսանդր Եւլիպի Ժողովանէն 'ի վեր՝ Եւրոպիոյ քաղաքականութիւնըն այս կամ այն կողմը դարձունելու զօրաւոր մեքենայներէն մին եղած է. և եթէ ճշմարիտ է ըսել՝ թէ արդի կառավարութեան նուազահանգիսին մէջ Պիլմարք իշխանը, Եւրոպիոյ հանճարեղ և նշանաւոր քաղաքագետներէն մին առաջին նուազարանը կը զարնէ, այնչափ ճշմարիտ է ըսել նաև՝ թէ Ռուսիա ալ այն նուազահանգիսին մէջ բամբ (պատմ) կ'ընէ, և հաւանական է՝ որ իւր ստուար ձայնը օր մը միւս փոքրիկ և տկար ձայները խափանէ:

Ռուսիա վերջին տարիներս իւր ստուար ձայնը հրնչեցունելով՝ յարձակողական քաղաքականութեան կողմը բռնեց և աշխարհակալութեանց ձեռնարկեց կեդրոնական Ռուսիոյ մէջ: Ռուսական զօրաց բանակները զինուց զօրութեամբ աներկիւղ թուրքաստան արշաւեցին, հասին զաբկին այս մեծ և ընդարձակ գաւառին վայրենի և բարբարոս ժողովուրդներն և զանոնք իրենց իշխանութեան տակ նուաճեցին. ձարը թեւադրեց իւր բանակներն որ արշաւանքին շարունակելով՝ մինչև Հնդկաստանի սահմաններուն մօտենան, ո՞վ գիտէ, թերևս օր մը Անգլիոյ գլխուն ինչ բեռն քաղաքա-

կանութեամբ :

Հին և նոր ազգաց պատմութիւնները կարգացած
ատեննիս , այլ' , կը տեսնեմք որ այն ազգաց յաղթա-
կանները , թագաւորներն ու կայսրները աշխարհակա-
լութիւններ , արիւնահեղ պատերազմներ ըրեր զանազան
ժողովրդոց դէմ , նոցա երկիրները գրաւեր , քաղաք-
ներն և բնակիչները 'ի սուր և 'ի հուր դատեր , կամ
գերի վարեր , մէկ խօսքով , ամբողջ տինգերք ժամա-
նակ ժամանակ դողացուցեր և դարհուրեցուցեր են ,
սակայն և այնպէս յաղթական ազգը նուաճեալ ժողո-
վրդեան կրօնքն , լեզուն և ազգութիւնը ջնջելու վա-
տութեան չէ դիմած . այլ ընդհակառակն միշտ յարգեր
է նորա նուիրական սովորութիւնները , կրօնքն և լե-
զուն , և անորմէ պահանջեր է՝ որ միայն իշխանութեան
օրինաց հպատակի : Թէպէտ մի քանի յաղթական ազ-
գեր իրենց հպատակ ժողովրդոց կրօնքն և լեզուն փո-
խելու յանդգներ են , բայց նոցա այս յանդգնութիւնը
բնաւ արդարացած չէ պատմութեան և աշխարհի առ-
ջեւ :

Մենք հաւանականութենէ զուրկ և լոկ կարծիք
համարելով Ռուսիոյ՝ իւր հպատակ Հայ ազգին լեզուն
և կրօնքն բնաջինջ ընել ուղելու բռնութիւնը , սրովհե-
տեւ սոյն մեծազօր կայսրութեան իմաստութենէն այս-
պիսի բան մը չէինք սպասեր , բնաւ գրիչ ձեռք պիտի
չառնէինք , և այս բռնութեան նկատմամբ հրապարակ
ելած խնդրերն ալ տարածայնութեան պիտի ապինք ,
եթէ անհրեղատ Ռուսաստանէն է . Պօլիս եկած նամակ-
ները , և մանաւանդ վերջին անգամ Մզեքսանդրաբօլէն
գրուած նամակը՝ մեր հաւանականութիւնը՝ ստուգու-
թեան , և մեր կարծիքը՝ ճշմարտութեան փոխել տա-
լու չստիպէին զմեզ , որով հարկադրուեցանք այս ան-
գամ քանի մը խօսք ալ մեր կողմանէ ընել Ռուսիոյ
կառավարութեան ռուսիաբնակ Հայոց դէմ բռնած ըն-
թացքին և սոցա անտանելի վիճակին վրայ :

Նախ կարեւոր կը համարիմք Աղեքսանդրաբօլէն
գրուած նամակին իմաստը համառօտել և յետոյ մեր

դիտողութիւններն ընել .

Ռուսիոյ կառավարութիւնը բռնի զօրք կառնէ իւր հպատակ ազգերէն՝ որոց մէջ ինչ նաև Հայք , ամեն միջոց 'ի դործ կը դնէ Հայութիւնը ջնջելու , Հայոց եկեղեցւոյ դժբաժնով խնամուած հոգեւոր դպրոցին մէջ ուսուցանելն լեզուն ուրիշ լեզուներէ նախապատիւ կը համարի . Հայ մանկանց ուսուցանելն լեզուն սորվելու չափ ստիպողականութիւն և բռնութիւն կայ՝ որ փոխարքայն Աղեքսանդրաբօրի Հայ հոգեւոր ուսումնարանին մնաստկար այցելութիւն մ'ըրած ատեն , երբ կը տեսնէ՝ որ աշխարհադրական քարտէզները դաղդիներէն լեղուաւ դրուած են՝ զայրոյթը կը շարժի . սաստիկ կը նեղանայ՝ երբ կը տեսնէ որ աշակերտք իրենց մայրենի լեզուն և գերմաներէնի մէջ աւելի յաջողակ են՝ քան թէ ուսուցանելի մէջ , և այնչափ կը բարկանայ՝ որ վեհափառին կողմանէ զրկուած հոգեւոր տեսուչն Աբէլ եպիսկոպոս իւր սենեակը կանչելով՝ անարգական ձևով կ'ըսէ՝ թէ աշակերտք ուսուցանելի մէջ շատ թոյլ են . այսպէս իմացնելու է ն . վեհափառութեան : Մինչև այն աստիճան հասեր է բռնաբարութիւնը՝ որ այն օրէն 'ի վեր կառավարութիւնը ամեն հնարք 'ի գործ դնել սկսած է Հայերը ստրկացնելու , տէրութեան լրտեսները անդադար կը պտըտին թէ՛ տուներու և թէ՛ կըրպակներու մէջ , և եթէ դրքեր գտնեն՝ կ'այրեն , նըմանապէս նամակներ և թղթեր . 40 ի չափ Հայերու արդիւններ է քաղաքէն 8 վարսախ հեռուն չերթալ , և ոմանք բանտարկուեր են , և թէ խուղարկութիւնը կը շարունակէ այնպիսի հետաքրքրական կերպիւ՝ որ մինչև անգամ տուններ կը վիցունեն . իսկ Հայ երիտասարդաց թոյլ չը տրուիր ուսուցչութիւն ընելու . մէկ խօսքով կ'ըսուի՝ թէ հայերէն մի՛ ուսանիք : Բոլոր ժողովուրդը խիստ մեծ երկիւղով պաշարուած է և չկրնար ազգութեան վրայ խօսիլ . հասարակութեան հաւատարմութիւնը տէրութեան առջև նշանակութիւն չունի , և կառավարութիւնը անողք կը նայի իւր հպատակաց վրայ .

Ռուսիոյ կառավարութիւնը՝ սահմանադիւտօց և վա-

ճառականական յարաբերութեանց ապահովութեան շա-
հու, և քաղաքակիրթ կառավարութեան մը՝ իւր գը-
րացի վայրենի և բարբարոս ժողովրդոց վրայ աղբե-
ցութիւն բանեցնելու սկզբունքով՝ այնպէս կաշառ-
թիւններ ընելու հետ, իւր իշխանութեան ներքեւ գրաւ-
նուած սարուկ և թշուառ Հայուն լեզուն և կրօնքն իս-
պառ բնաջինջ ընելու խորհուրդները յղացած է:

Թո՛ղ Ռուսիոյ կառավարութիւնն ապահով ըլլայ՝ թէ
ինչպէս իւր քաղաքական գրից մէջ շարունակ մի և նոյն
հաւասարակշռութիւնը պիտի չը պահէ, և թէ օր մը
փառաց և պատուոյ գաղաթէն անկանգնելի անկմամբ
կորստեան անդունդը պիտի գահաւիժի, այսպէս նաև
իւր հպատակ աղբի մը լեզուն և կրօնքը բնաջինջ ընե-
լու վատ քաղաքականութիւնը ապագային իւր անուան
մեծ արատ պիտի բերէ, եթէ արդէն ներկային մէջ
բերած չէ. և ո՞վ Նախախնամութեան անքննելի խոր-
հըրդոց խորը կրնայ թափանցել, թերևս Ռուսիոյ ռու-
սիաբնակ Հայոց դէմ՝ բռնած ընթացքը բարեմիտ կա-
ռավարութեանց դժգոհութեան տեղի տալով՝ իւր անկ-
ման պատճառներէն մին ըլլայ:

Նախընթաց թուով Ռուսիա և Անգլիա հետեւեալն Ասիոյ
Բոլ խորագրով գրած յօդուածնուս մէջ՝ այս երկու
տէրութեանց քաղաքական գրից վրայ խօսած ատեն-
նիս, անգղիական թերթի մը Ռուսիոյ համար ըրած սա՛-
ղիտողութիւնը մէջ բերանք՝ թէ այսօր կրօնական ըզ-
գացումը Ռուսիոյ համար քաղաքական մեծ զօրութիւն
մ'է:

Ռուսիա թուրքաստան կ'արշաւէ՝ այն տեղի բար-
բարոս և վայրենի ժողովրդոց բարքերն ուղղելու, այն
տեղ քաղաքակրթութեան լոյսը վառելու և քրիստոն-
նէական կրօնքը ծաւալելու համար. թերևս մասամբ
իւր արդարանայ Ռուսիոյ կառավարութեան թուր-
քաստանի ժողովրդոց նկատմամբ 'ի դորժ դրած քա-
ղաքականութիւնը: Արդէն մենք ալ գիտեմք և կը
խոստովանիմք՝ թէ թուրքաստան քաղաքակրթութեան
պէտք ունի, և կը փափաքիմք՝ որ այն տեղ քրիստոն-

նէութիւնը մուտ գտնէ։ Սակայն ի՞նչ օրինօք կ'արդարանայ վերջին տարիներս սոյն կառավարութեան Հայոց վրայ բանեցուցած բռնութիւնը։ Արդեօք Ռուսիա՝ իւր հպատակ Հայ ժողովուրդը թուրքաստանի վայրենի ժողովուրդներէն առաւելութիւն չունեցող ժողովուրդ մը նկատելով է որ Հայը քաղաքակրթել, եթէ իրեն պէս չէ՝ Բուրձուրէն է, անոր նոր լեզու, նոր ազգութիւն և նոր կրօնք տալ կուզէ։

Հայկական գրականութիւնը այսչափ դարերէ ՚ի վեր ծաղկած է և ծաղկած պիտի մնայ։ Հայն ունեցեր է նշանաւոր մատենագիրք՝ որոց անուան փառքն ամբողջ Եւրոպա տարածուած է։ Եւրոպացի հայագէտ իմաստունք հիացած և սքանչացած են հայկական լեզուի վրայ, և արեւելեան միւս լեզուներէն ունեցած գերազանցութիւնը խոստովանած են՝ Հայ մատենագրութիւնները կարդալով։ Հայն իւր լեզուն անխախտ պահելու համար ամեն ջանք ՚ի գործ դրած է և յաւիտեան պիտի դնէ, իւր լեզուին կարեւորութիւնը ճանչցած և իւր ազգային դպրոցաց մէջ զայն նախապատիւ համարած է, ինչպէս իւրաքանչիւր ազգ իւր յատուկ լեզուն։ Հայն իւր եկեղեցւոյ մէջ զնստուած միշտ հայկական լեզուով պիտի փառարանէ, և իւր եղբմանս բարբառով զնա յօգնութիւն պիտի կոչէ իւր սղեպից և թշուառութեանց մէջ։ Ի՞նչ կը նշանակէ Ռուսիոյ՝ իւր հպատակ Հայը ստիպել որ ռուսերէն լեզուն ուսանի առանց հայերէնի կարեւորութիւն տալու, ասիկա պարզապէս բռնութիւն է։ Ռուսիա կրնայ քաղաքականութեամբ և զօրութեամբ բոլոր տիեզերքի վրայ իշխել և ազգեր ու ժողովուրդներ իւր անձնական հաճոյից հնազանդեցունել։ Բայց Հայէն պահանջել որ իւր լեզուն փոխէ և ռուսերէնն իրեն մայրենի լեզու համարի, ասիկա բացարձակ անկարելիութիւն է։ Հայը միշտ պիտի արհամարհէ և անդունէ իւր լեզուին դէմ եղած ամեն տեսակ բռնութիւն, և իւր լեզուին մէկ բառը կամ գիրն անգամ փոխելու պիտի չյօժարի։ Պատմութեան մէջ մարդկութեան վիճակն կարեկցելի

ընողը՝ լեզուի խափանումն և ազդի մը նուիրական գըր-
բերու այրումն է :

Եթէ Ռուսիոյ կառավարութիւնը Հայկական լեզուն
իրբւ անպիտան և դրականութենէ զուրկ լեզու մը հա-
մարելով՝ զայն ոչնչացնելու կը ճգնի , մեծապէս կը սը-
խալի Ռուսական դրականութիւնը Մեծին Պետրոսի ա-
տենէն 'ի վեր անդգալապէս ծաղկած է , և մեր դրա-
կանութեան հաւասարելու համար , կարծեմք , շատ
ժամանակի կը կարօտի :

Կը զարմանամք՝ երբ եւրոպական թերթեր ճշմար-
տութիւնը խօսելով՝ Կէ՛ Բաբարձ Կ'անուանեն Ռուսիա ,
կառավարութիւն մը՝ որ դարուս պահանջած յառաջա-
դիմութեան և յուսաւորութեան շաւղէն քաշելով՝ մէկ
կողմ պիտի թողու Կէ՛ Բաբարձիւն ալ , իւր լեզուին
զարգացման հոգ պիտի տանի , բայց ոչ թէ ուրիշները
ստիպելով՝ որ իւր լեզուն սորվին , իւր երկրին ար-
հեստական վիճակը պիտի բարւոքէ , այնպէս որ իւր
բերքերը կարենան միցիլ Եւրոպիոյ միւս ժողովրդոց
բերքերուն հետ , օրէնքները պիտի կառարելագործէ ,
իւր հպատակաց խաղաղութեան և երջանկութեան պի-
տի պարագի , ուրտուց և իրաւանց հաւասարութիւն
պիտի հաստատէ , և իւր անձնական հաճոյքը կամ թէ
ըսենք , միապետական բռնութիւնը՝ որ բնաւ ներեալ
չէ , իբրեւ օրէնք դործածելէ պիտի հրաժարի : Յիրաւի,
այն ատեն միայն լաւ քաղաքակիրթ կառավարութեան
մը կերպարանք պիտի առնու , և ուրիշներն իրաւունք
պիտի չունենան զինքը Կէ՛ Բաբարձ անուանել :

Մեր ազգութեան երկու ճշմարիտ յատկանիշներն
են մեր լեզուն և կրօնքը : ասոնք այնչափ ըստ մեզ ի-
րարու հետ առնչութիւն ունին և անքակտելի կեր-
պով մէկզմէկու հետ միացած են , այնպէս որ առա-
ջինը հարուածելու բռնութենէն՝ երկրորդին ալ
կորստեան մտանգի մէջ ըլլալու ուղիղ հետեւութիւնը կը
ծաղի : այս ճշմարտութեան կառարելապէս համոզուած
եմք , և անօգուտ կը համարիմք զայս ապացուցանե-
լու համար դէպքեր և օրինակներ մէջ բերել :

Երբեմն ինքնուրոյն կառավարութիւն մ' ունեցող , մեծամեծ փառքեր և շքեղ ու երջանիկ օրեր տեսնող Հայոյ ազդը ստորկութեան մէջ ինկաւ , Արեւելքի թանձրը հեթանոսութեան մէջ զոհեց դահ , անկախութիւն և ամեն ինչ որ այսօր Ռուսիոյ աղբն ունի , միմիայն քրիստոնէութեան ջահը վառ պահելու համար : Մեծ կորուստէ մը վերջը ձեռքերնիս մնացած միակ միութարութիւննիս է մեր լեզուն և կրօնքը : Բայց ասոնք ալ մեղնէ յափշտակելու ճիգեր կը թափուին . այս անգութ քաղաքականութիւնը բարբարոս կրթելու համար հեռաւոր երկրներ արշաւող քրիստոնեայ կառավարութենէ մը կ'ըլլայ :

Մեր ազգային պատմութեան մէջ նմանօրինակ դէպքեր պակաս չեն մեր գլխուն եկած , բարբարոս դարերէ 'ի վեր է որ Հայն իւր ազգութեան համար կը նահատակուի : Ստեն մը Լէնկթիմուրներ այսօրուան Ռուսիոյ պէս խորհեցան մեր ազգին համար . քանի' անգամ երգուընցան Հայութիւնը ջնջելու երկրիս երեսէն , և մեր խեղճ հայրենեաց վրայ յարձակեցան , և մեծէն մինչև կաթնասուն մանուկը սրէ անյուցին կամ գերի վարեցին : Ռուսիոյ կառավարութեան պահանջածը բարբարոս դարերու յաղթականաց պահանջածէն տարբեր չէ : Ի՛նչ , արդեօք Ռուսիոյ կառավարութիւնը Սմրղանտի արքունեաց խորշերը Լէնկթիմուրէն դրուած կտա՞կ մը դտաւ Հայութիւնը ջնջելու համար , և կտակագորին վերջին կամքը յարդելու նպատակա՞ն է որ Ռուսիա ինն և տասներորդ դարուն մէջ Հայոց լեզուն բընալինջ ընելու կ'աշխատի : Սակայն այն ատեն Ռուսիոյ արքունիքը բարբարոսութեան սև կնիքը կըրօղ Սմրղանտի արքունիքէն ի՞նչ տարբերութիւն պիտի ունենայ :

Մեր բարեխնամ կառավարութիւնը իւր հպատակ ժողովրդոց զանազան տրտօրնութիւններ շնորհած է . ուղած է՝ որ իւրաքանչիւր հպատակ աղբ իւր մայրենի լեզուն ուսանի առանց արգելքի և դպրոցներն իրենց յատուկ ծրագիրներով կառավարուին . իւր հպա-

տակ ժողովրդոց երջանկութեան և բարեկեցութեան
կ'աշխատի, իւրհպատակաց՝ օտարներէն կրած տառա-
պանաց, թշուառութեանց, մէկ խօսքով, հարստա-
հարութեանց առջևն առնելու կը ջանայ, որպէս զի
ղանալան չարիքներ չը ծնանին: Ինչպէս ատեն ատեն
Հայաստանի ներքին դաւառաց մէջ տեղի ունեցած հա-
րըստահարութեանց բարձման համար վերջին օրերս
Մեծ. Եպարգոսի հրամանաւ յանձնաժողով մը հաստա-
տուեցաւ, որոյ անդամներն են՝

Բ. Գրան կողմանէ

Նիյաղի էֆ. Պէյլի՝ կճի պէյ.

Խալիլ էֆ. Խարիճիէյի մէքթուպճի.

Սալիհ էֆ. երբեմն կայսերական բժշկական վարժա-
րանի վերատեսուչ:

Ազգ. Պատրիարքարանի կողմանէ

Սիմօն պէյ Մազսուտեան.

Ապրս Սահակ էֆ.

Գրիգոր էֆ. Օսեան:

Մեր կառավարութիւնն իւր երկրին մէջ կատա-
րուած հարստահարութեանց բարձման միջոցներ դնու-
նելու համար, ոչ թէ միայն իւր պաշտօնեայններն, այլ
նաև բուն իսկ հարստահարեալ ազգին անդամներն ալ
իրեն խորհրդական կ'ընտրէ: Ասիկա յայտնի կ'ապա-
յուցանէ Տաճկաստանի կառավարութեան՝ իւր ժողո-
վորդներն, առանց խաբութեան, երջանիկ պահելու
ջանքը: Ահա, որչափ անհուն տարբերութիւն կայ
Ռուսիոյ և Տաճկաստանի երկու տէրութեանց՝ իրենց
հպատակաց անգորրութեան հոգ տանելուն մէջ.

Մեր բարեխնամ կառավարութիւնը չարգիլելը իւր
հպատակ ժողովրդոց՝ որ ազգութեան վրայ չխօսին,
քաջ կը ճաննայ ազգաց իրաւունքները, գիտէ՝ թէ տի-
րողին և հպատակին իրարու հետ կատարեալ համաձայ-
նութեան սկզբունքը՝ հպատակին՝ իշխանութեան ար-
դար օրինաց հնազանդելուն վրայ կը կ'այանայ: Մեր
կառավարութիւնը կրօնի ազատութեան սկզբունքն ալ
կը յարգէ. կը փափաքի որ իւր իշխանութեան հպատակ

ազգերն իրենց կրօնքները պաշտեն , և կրօնից համար
չենքեր կանգնեն . կ'արգիլէ առաքելութիւն ընել և
պատրուակաւ ճանկաստան եկող օտարապիւններուն իւր
զանազան կրօնքէ եզոյ հպատակաց դաւանութեանց
դէմ արհամարհանք բնելու :

Մեր ուստիաբնակ եղբայրները շարունակ նամակ-
ներ կը դրկեն կ' Պօլիս 'ի հրատարակութիւն՝ որպէս զի
ճանկաստանցի Հայքս ալ իմանամք իրենց արդի կա-
յութիւնն Ռուսիոյ կառավարութեան ներքեւ , Պէտք
չէ մեզ անտարբեր աչօք դիտել միշտ նոցա խեղճու-
թիւնը և միայն հանդիսատես ըլլալ նոցա վրայ եղած
բռնութեանց . որովհետեւ կարելի չէ հանդուրժել՝ որ
Հայութեան կնիք կրող մեծ բազմութիւն մը իւր ըն-
դուն կորսնցնելով ուսմանայ . հերիք չէ՞ օտար ազգաց
տուած զոհերնիս : Արարատեան դաւառի Հայք երբեմն
Պարսից բռնութեանց տակ կը հեծէին . մենք կ'արժե-
ցինք՝ թէ այն Հայերը Ռուսիոյ իշխանութեան տակ
միշտ խաղաղ և երջանիկ պիտի ապրին : Մտածենք
անգամ մը , ի՞նչ պիտի ըլլայ այն հպատակ ժողովրդեան
ապագայ վիճակն՝ երբ իւր հաւատարմութիւնը տիրող
կառավարութեան առջև նշանակութիւն և կարեօրու-
թիւն չունենար , և կառավարութիւնն անոր վրայ բըռ-
նութեան լուծը կը ծանրացունէ : Կը վայլէ՞ Ռուսիոյ
կառավարութեան անողոք նայիլ ապստամբելու անկա-
րող ժողովրդեան մը վրայ , և դարերէ 'ի վեր իւր
կեանքը թշուառութեանց մէջ անցնող ազգի մը վրայ
նոր նոր թշուառութիւններ տեղալ :

Տայ երկինք՝ որ ուստիաբնակ Հայն իւր դառն վի-
ճակէն օր յառաջ ազատի :

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆՆԵՐՈՒՆ ԹԱՐԳՄԱՆԱԾ

ՍՈՒՐԲ ԴՐՈՅ ՅԱՐԳԸ

ԲՈՂՈՔԱԿԱՆԱՅ ՄԷՋ

Յայտնի է՝ թէ բողոքականք իրենց իբրեւ սկզբունք համարած են որ ամեն մարդ իւր հաւատքը սուրբ Գրքէն սորվելու է անմիջապէս, և առանց ուրիշ հեղինակութիւն մը ճանչնալու և մօիկ ընելու. ապա թէ ոչ Աստուծոյ և մարդոց առջև օտար մէկը մտցուցած կ'ըլլան իբրեւ թարգման, որպէս թէ Աստուած իւր կամքը անմիջապէս մարդոց յայտնելով հասկցնելու անկարող էղած ըլլայ:

Սուրբ Գիրքը իբրայեցւոյ և Յունաց լեզուաւ գրուած ըլլալով, այսինքն Աստուած իւր կամքը յայտնելու համար այն երկու լեզուներն ընտրած և գործածած ըլլալով՝ ամեն ազգի մարդիկ չէին կրնար հասկընալ, հարկ էր այլ և այլ լեզուներու թարգմանել. Սակայն և այնպէս այն ատենն ալ Աստուծոյ և մարդոց մէջ օտար մէկը մտցունել կ'ըլլար, որ է թարգմանիչը. Բողոքականք այս առարկութիւնն իրենց սկզբունքին համեմատ լուծելու համար, ըսին՝ թէ սուրբ Գրոց ըսկզբնաղբին լեզուն առանց խմատի խանգարման ուրիշ լեզուի դարձունելն այդ անպատեհութիւնը չունի:

Եթէ բողոքականաց այս խօսքը մենք ալ ընդունիմք, խնդիրը թարգմանութեանց հարադատութեանը վրայ կը մնայ, և ասոր համար երկրայելու օրինաւոր պատճառ մը չունինք: Այսպէս է հին Կտակարանի երաջական լեզուով գրուած գրոց յունական թարգմանութիւնը, զոր Եգիպտոսի Պտղոմէոս և Ղրայրատէր թա-

գաւորին [սնդրով] ցունաց լեզուի քաջահմուտ եօթանասուն և երկու Հրեայ Ռաբբիներ թարգմանեցին, և անոնց թարգմանածէն առնուեցաւ Հայերէնը, զոր եւրոպացի իմաստուն քննիչներն ալ շատ կը գովեն և թարգմանութեանց գերազանցը կը համարին: Մեր երաշնորհ թարգմանիչք նոր կտակարանն ալ հնոյն հետ Հայոց գրարար լեզուի դարձուցած են: Նմանապէս յարգ դատած և վաւերական ու հարազատ ճանչցուած են քրիստոնէից մէջ հին ասոնց գործածուած լատին, Ասորի, եթովպացի և ուրիշ լեզուներու այն թարգմանութիւնները՝ զոր իւրաքանչիւր ազգաց եկեղեցիներն ընդունած են:

Թէպէտ այս հին լեզուները հիմա գործածական չեն, բայց ուղղափառ քրիստոնեայք սուրբ Գրոց վարդապետութենէն զրկուած չեն: Վասն զի ընդհանուր ուղղափառ եկեղեցին բաղկացնող ամեն մասնաւոր եկեղեցի, Հայոցը, Գունացը, Հռովմայեցւոյն և այլոցը, իրենց վարդապետներ և առաջնորդներ ունին՝ որ աստուածային յայտնութեամբ աւանդուած ճշմարտութիւնը ժողովրդեան կը սորվեցնեն, ինչպէս որ Առաքեալք և անոնց աշակերտք կը սորվեցնէին այն ամեն ազգաց՝ որոց լեզուաց տակաւին թարգմանուած չէր սուրբ Գիրքը: Ինչպէս որ մեր նախնիքն ալ սորվցան սուրբ Լուսաւորչէն սկսեալ մինչև երանաշնորհ սրբազան թարգմանչաց ատեն՝ հարիւր տարիէն աւելի ժամանակ, սր հայերէն թարգմանուած սուրբ Գիրք ալ չկար: Այս տեսակ քարոզութիւնը նախնական սովորութեան համեմատ ըլլալն՝ ըսուածներէն զատ՝ անով ալ կը հաստատուի՝ թէ ժողովրդեան ուղիղ հաւատք սորվելու միջոց անմիջապէս սուրբ Գիրքը կարդացնել չը պատուիրեց Տէրն մեր, երբ Առաքելոց հրամայեց որ հեթանոսները հաւատքի բերեն: չըսաւ անոնց՝ թէ սուրբ Գիրքը հեթանոսաց երկիրները զրկեցէք՝ որ կարդան և քրիստոնէական կրօնքն ընդունին, այլ գնացէք, ըսաւ: «Երթայք յաշխարհ ամենան: քարոզեցէք զաւետարանն ամենայն արարածոց»։ Եւ որպէս զի քա-

րողել ըստածը՝ սա գիրքը կարդացէ՛ք որ հաւատքը սորվիք ըսել չր հասկցուի, ինչպէս կ'երևի որ բողոքականք կը հասկնան, սուրբ Պօղոս առաքեալը բուն իմաստը կը բացատրէ՝ Կորնթացւոց գրելով. «Բաւականս արար զմեզ պաշտօնեայս նորոց կտակարանաց : » (Բ. Կորնթ. Գ. 6.)

Բողոքականք այս կերպէն չախորժելով և լաւ գիտնալով որ եթէ սուրբ Գրոց միտքն ուղիղ չհասկնանդները եկեղեցւոյ վարդապետաց խօսքին վստահ ըլլան, նախնի հաւատքէն չեն զատուիր և իրենց որս չեն ըլլար, հրատարակեցին՝ որ քրիստոնէից պարտք է իրենց հաւատոյ վարդապետութիւնը մարդոցմէ սորվելու չ'ըստահիլ, այլ անմիջապէս սուրբ Գրոց գիմել, որպէս զի յիսաբուին : Բնօրի հարկ համարեցին սուրբ Գիրքը ամեն ազգաց այժմու գործածած լեզուներու թարգմանել. հետևաբար հայերէն ալ երկու կերպ թարգմանեցին. մէկը Կ. Պօլսոյ աշխարհաբար, և միւսը Սրբաբանայ հայերէն, զոր տեսած չըլլալով, չեմք կրնար գուշակել թէ ի՛նչ տեսակ հայերէն է. ի՛նչ որ ալ ըլլայ, այս թարգմանութիւնները հարազատութեան կողմանէ վերոյիշեալ հին թարգմանութեանց երաշխաւորութիւնը չունենալով, ո՛չ հայերէն թարգմանածնին Հայոց մէջ, և ո՛չ ուրիշ ազգաց ժողովրդական լեզուներու թարգմանածնին այն ազգաց մէջ իրենց յուսացածին չափ յարգ չգտաւ, վասն զի սուրբ Գրոց մէկ մասը ասոնք երկրորդական են և աստուածաշունչ չեն ըսելով դուրս ձգեր էին, թարգմանածներուն մէջ ալ հին թարգմանութիւններէն և բնագիրներէն անգամ տարբերութիւններ տեսնուեցան :

Բողոքականք այս երկու ամբոստանութեանց ալ տալու պատասխան գտան : Առաջնոյն համար նախնի Հայրապետաց վկայութիւններուն կ'ապաւինին, որ թէ պէտ նոր կտակարանի դրոց ալ ամենը իբրև նախակա նոն չէին բռնած, քանի մի եկեղեցեաց մէջ տարածայնութիւն կենալուն համար, բայց բողոքականք ասոնք ամենն ալ ընդունելով՝ կը ցուցնեն որ հին կտակարա-

նին երկրորդականոնները ղառելին ուրիշ պատճառ ունենալու է՝ զոր յայտնի ցուցնելն առայժմ պատշաճ չեն սեպած ։ Ասոր վրայ Յուսոյ մէջ բաւական խօսուած է , և եթէ առիթը բերէ՝ ուրիշ խօսելիք ալ ունիմք ։ Երկրորդին դալով՝ կ'երևի որ կամ մեր հայերէն հին լեզուն , կամ սկզբնադիր լեզուները չգիտնալնուս , կամ թարգմանութիւնն ու բնագիրն իրարու հետ համեմատելու ժամանակ կամ դիւրութիւն չունենալնուս վստահելով , կուզեն որ իրենց ցուցնեմք՝ թէ թարգմանութիւններուն սխալը ո՞ր տեղն է ։ Մենք կամակար կը խօստովանեմք որ յիրաւի այսպիսի համեմատութիւն մ'ընել չեմք ուզեր ։ Բայց այս պակասութիւնը ուրիշ կերպով կը լեզուենեմք , օտար լեզուէ թարգմանելով , սա՛ ճշմարտութիւնը ցուցնելու համար՝ թէ նոյն իսկ բողոքականք իրենց աղանդակիցներուն , և զլսաւորապէս Լուտերի և Կալվինի և Զուլինգլի թարգմանած աստուածաշունչներուն յարդ չեն տար ։ Նոյն և յառաջ սա՛ ըսենք՝ թէ ինչպէս կարելի է որ բողոքականք իրենց բնիկ լեզուով աստուածաշունչ թարգմանելու անկարող ըլլալով հանդերձ , կարենան անխալ հայերէն անկանոն աշխարհաբար լեզուի թարգմանել , և ճշգրտութիւն և հաւատարմութիւն պահել , որով իրաւունք կունենամք ըսելու՝ թէ իրենց թարգմանածը աստուածաշունչ չէ , մարդաշունչ է ։ Հիմա մէջ բերեմք՝ ասոնց եւրոպական լեզուներու թարգմանած սուրբ Գրոյ համար նոյն իսկ եւրոպացի մատենագրաց տուած փկայութիւնը ։

Եւ հարցնէ մատենագիր մը . Աստուծոյ մաքուր և անխառն խօսքը ե՞րբ ձեռք բերաւ բողոքական ժողովուրդը . մատենագիրն այս հարցման տուած պատասխանը սա է . — Երբ անոնց թարգմանութիւններուն պատմութիւնը աչքէ կ'անցունեմ , երբ անոնց սուրբ Գրքին հիմնական փիմակը կը տեսնեմ , այնպէս կարծելս կուգայ՝ թէ այդ աստուածային խօսքը տակաւին անոնց մէջ չկայ ։

Առաջին անգամ 1533 թուին տ'Օրիփէդան անունով մարդը Նեօշադէլ քաղաքը կարվինեան սուրբ Գիբբը

տպեց : Ստիկա Լըֆեփը տ'Էլսարի 1530 ին Սըվեր քաղաքը տպած էն օրինակուած էր : (1)

Կալվին՝ որ ասոր հեղինակին քաջալերութիւն տուած էր, այս թարգմանութիւնը հրատարակուած ատեն մեծ դուրսութիւն տուաւ, և ըսաւ ալ որ ըստ արժանւոյն դուրսու չհամարձակիր, և այս անոր համար կ'ընէր որ տ'Օլիվէդան իրեն ազդական էր : Բայց 1545 ին նոյն թարգմանութեան մէջ փոփոխութիւններ մըտցունելու և ոճը սրբագործելու ստիպուեցաւ : 1535 ին թարգմանութեանը դէմ տրտունջներ և բողոքներ եղան : սրովհետեւ թարգմանիչը նոյնը նոր աղանդներուն ակնորոշակին յարմարցնելու աշխատեց էր : Եւ ուղղափառութեան ամեն նշաններն անհետ ըրեր էր : Իսկապէս բառին տեղը դրեր էր «*հաւանք*» (վերահսկող) : «*հաւանք*» բառին տեղն «*հաւանք*» (հին կամ ծեր), և երկրորդական գրքերը սուրբ Գրոց վերջը ձգելու առաջինըն եղած էր Գաղղիոյ մէջ : Կալվին այս թերութիւններն ուղղեց 1545 ին : Բայց տ'Օլիվէդանի թարգմանութեան վարկուսը չկրցաւ ուղղել : 1550 ին տպագրութեան մէջէն վերացուցեր էր յառաջաբանութիւնները, ծանօթութիւնները, Երբայական, յունարէն և լատիներէն յատուկ անուանց նշանակութիւնները, որ բողոքականական արդիւնք ըլլալուն յայտնի և որոշ նշաններն են, և անոնց տեղը դրած էր հռոմէական եկեղեցւոյ մէջ կարգալու սովորութիւն եղած աւետարաններուն և առաքելական ընթերցուածոց ցուցակը :

(1) Լալուէդ՝ սուրբ Գրոց քաղղական թարգմանութեանց պատմութեան գրքին մէջ (Երես 39) կ'ըսէ : այս երկու թարգմանութիւնները, (այսինքն տ'Օլիվէդանինը եւ ուրիշ մը՝ զոր Լալուէդ ստուգեամբ կը կարծէ՝ թէ Լալուէնի աստուածաբանները թարգմանած են) իրարու հետ բաղդատեցի, եւ եթէ քանի մի բառերը մէկ կողմ թողունք, որ յունարէնի կամ երբայականի մէջ երկու իմաստ կ'ընծայեն, մի եւ նոյն բանըն ըսել են ըստ բառից անգամ : Ծանօթ. հեղինակին :

Բայց այս տաղադրութիւնը իւր լուսադածին պէս յաջողութիւն չգտաւ . 'ի դործ դրած խաբէութիւնը յայտնուեցաւ, և կալվինականութեան նշանը յայտնապէս վրան ցոյցնող տաղադրութեան պէս այս ծաղտեալ տըպադրութիւնն ալ մերժուեցաւ :

Այն ատեն կալվին՝ Գաղղիոյ բողոքականաց նախկին առաջնորդը նոր թարգմանութիւն մը պատրաստեց, և ասոր դործածածն եղաւ ուրիշ հին գաղղիական թարգմանութիւն մը՝ զոր կիւլեար ատէ Գուլէն առնուն մէկը դրած էր 1294 թուին, Լուտերի ապստամբելէն, և եկեղեցին՝ աշխարհական մարդիկը տգէտ պահելու համար աստուածաշունչը անոնց հասկընալու լեզուին չը թարգմանէր ըսելէն և հրատարակելէն 228 տարի յառաջ . Միայն թէ այս թարգմանութեան մէջէն Սաղմոսաց դիրքը դուրս հանեց, և Լուի Պուտէ անուն մէկուն անմիջապէս երբայական ընադրէն առածը դըրաւ : Կալվին իւր հրատարակած գաղղիներէն աստուածաշունչ դրաց կարգը դրաւ, թէոգորոս Պէղ բողոքականին նոր թարգմանութիւնով, երկրորդականոն կոչուած գրքերն ալ, զոր տրդի բողոքականք Աստուածաշունչ դրաց կարգէն դուրս կը համարին, կալվին իւր հրատարակած այն ժամանակի թարգմանութեանը մէջ՝ եկեղեցական նուիրապետութեան յատուկ եղած եպիսկոպոս, քահանայ և արհամարհ լուսերն ալ դործածեց, որ հիմակուան բողոքականք իրենց տպած թարգմանութեանէն դուրս ձգած են՝ պապական եկեղեցւոյ հնարած և դործածած բառերն են ըսելով . վերոյիշեալ երեք բառերը կալվինի այս հրատարակութենէն առաջ տըպուածին մէջ ալ չկան : Կալվին որչափ ջանաց, չկրցաւ այս աշխատութիւնն իւր ուղած կատարելութեան հասցունել : Այս թարգմանութիւնը տպուեցաւ 1560 թուին : Յաջորդ. թուին նոր կաակարանի գրքերը վերըստին թարգմանել կամ սրբագրել պէտք եղաւ, որուն ձեռք զարկաւ վերոյիշեալ թէոգորոս Պէղային հետ, և որովհետեւ հռովմէականք առաջին անգամի թարգմանութեանէն փաստեր գտած էին անոր հակառակ, այս

երկրորդ հրատարակութեան լուսանցքները՝ այն առարկութեանց համառօտ հերքումներ ալ դրին։ Այս կերպով սուրբ Դիրքը շատ փոփոխութեանց ենթակայ եղաւ։ Այն ատենն էր որ աստուծոյն բառը այդ թարգմանութեանց մէջէն վերցաւ և տեղը աստուծոյն (անսէյն) բառն անցաւ, ուր որ աստուածային անսէյնութեանց վրայ էր խօսքը։ և Տեառն մերոյ «Ես եմ հացն կենդանին» խօսքին անսէյն բառը անսէյնաբար (վեյքիան) եղաւ։

Տակաւին այս բաղնազատիկ փոփոխութիւններն ալ բաւական համարուած չէին աստուածային մաքուր խօսքին որոշ և յատուկ կերպարանք մը տալու։ Բողոքականաց մեծերը հրաման ըրին որ ամբողջ թարգմանութիւնը քննութեան առնուի ընդհանրապէս։ Այս պաշտօնը իրենց անուանի աստուածաբաններուն և բանասիրաց յանձնուեցաւ, ինչպէս էին թէոդորոս Պէղա, Սնտօն Ֆէյլէ, Դաւթ, Սիմօն Կուլաւ և Պէրդրամ։ Ասոնք ամենքն ալ խելք խելքի տալով՝ ձեռքերնէն եկած ջանքն ըրին՝ թարգմանութիւնին որոշ կերպով իրենց աղանդոյն սկզբանց յարմարցնելու։ Վիճաբանութեան մէջ քաջավարժ ըլլալով՝ լաւ գիտէին թէ սուրբ Գրոց որ խօսքերն են անոնք՝ որոնցմէ աւելի ոյժ կ'առնուի իրենց աղանդը հերքելու, և սուրբ Գրոց վրայ ըրած մտածութիւնովսին քանի մի տեղեր ալ գտած էին, որոցմով իրենց ըսածին հաստատութիւն գտնել կը կարճէին։ Այս տեսակ փորձերով սորված էին թէ ինչպէս թարգմանեն, աղանդոյն նպաստաւոր ըլլալու համար։ ասկէց առաջ ըրած թարգմանութիւններնուն մէջ այս բանին մտադիր եղած չէին։ Այն ատենէն ետքը աղանդոյն նպաստող բառերը՝ որ առաջ լուսանցքը դրուած կ'ըլլային, բուն խօսքերուն կարգն անցան։ Ըսել է՝ թէ իրենց ըսածը նոյն իսկ աստուածաշունչին, կամ որ նոյն է ըսել, Աստուծոյ ըսել տուին։ Ասոնցմէ զատ՝ ըսածնին աւելի աղէկ հասկցնելու համար՝ զոր մէկ բառ մը սուրբ Գրոց բուն խօսքին կարգը աւելցնելով կամ փոխելով հասկցնելու դժուարութիւն կը

ընդին իրենք ալ կ'իմանային , բաղմաթիւ ծանօթու-
թիւններ և որպէս թէ մեկնաբանութիւններ ալ աւել-
յուցին իրենց հրատարակած թարգմանութեանց լու-
սանցքները : Այս կերպով բողոքական հրատարակիչները
ուզածնուն պէս և առանց որոշակի չափ մ'ուսենալու ,
միայն իրենց ազանդոյն ոյժ տալու կամ հակառակորդ-
նին տկարացնելու համար ամեն տեսակ փոփոխութիւն-
ներ ըրին . և աբդէն յառաջաբանութեան մէջ ըսած
ըլլալով՝ թէ «...բէ ազատութիւն մը պիտի բանեցնէին
թարգմանութեանը մէջ , այս խօսքերնուն հաւատարիմ
գտնուեցան , միայն թէ ազատութիւնը սուրբ չկրցան
ընել (1) » :

Այս տպագրութիւնը 1588 թուին եղած և բողո-
քականաց մէջ վաւերական համարուած է . անկէց ետ-
քը շատ անգամ ալ տպուեցաւ . բայց իւրաքանչիւր
անգամին փոփոխութիւններ կրելով , ինչպէս որ հրա-
տարակիչներու խելքին յարմար և հարկաւոր կը տես-
նուէր : Այս փոփոխութիւնները մինչև այն աստիճան
հասան՝ որ սուրբ Գրոց իմաստը բոլորովին այլակերպե-
լէն ալ անդին անցան , որով հարկ եղաւ Գաղղիոյ բողո-
քականաց ժողովներ ընելով՝ անոնց դէմ բողոք բառ-
նալ և դժգոհութիւննին յայտնել . Այս ազգային ժողո-
վոց քսաներորդ երկրորդը՝ որ Վեդդէ գումարեցաւ
1617 ին , այս զեղծումները հետեւեալ կերպով կը նշա-
կէ չորեքտասներորդ կանոնին մէջ . « Գանի որ մեծ
սխալներ գտնուած են թէ՛ ամբողջ Աստուածաշունչին ,
թէ՛ նոր կտակարանի և թէ՛ Սաղմոսի մասնաւոր տը-

(1) Այս թարգմանութիւնը 1588 ին տպուած է , որուն
յառաջաբանութեան մէջ՝ սուրբ Գրոց հին եւ նոր թարգմա-
նութիւնները եւ անոնցմէ տեսած օգուանին համառօտ մը
յիշելէն ետքը՝ կ'ըսեն . « Ասոնց մէկուն ալ չհետեւեցանք .
այլ ասոր վարժածեցինք «...բէ ազատութիւնը , որ քան որ
Աստուած իւր գաղաղութեան հոգիէն մեզի շնորհելու
հաճեցաւ : »

պագրութեանց մէջ, տալարանի տէր ժողովարանաց մասնաժողովներուն կը հրամայուի՝ որ խնամով զգուշանան որ իրենց տալարանը ազէկ սրբադրիչ ունենան : Մոնթօպանի ժողովարանին քարոզիչներուն յատկապէս կը հրամայեմք՝ որ նոյն քաղաքին մէջ քանի մի տարիէ ի վեր ութածալ դիրքով տալուած նոր կտակարանի օրինակները ժողովեն և ունհետացնեն, որովհետեւ նոյն տալարութեան մէջ խիստ շատ սխալներ կան որ սուրբ Գրոց միտքը կը փոխեն . և եթէ այդ օրինակները ծախու հանուելով տարածուին, շատ գէշ հետեւանքներու կ'առաջնորդեն :

Սէն քաղաքը 1620 ին դումարուած քաններորդերորդ ազգային ժողովնին յիշեալ ղեղժմանց շարունակելը տեսնելով, թախանձանօք կ'ազգէ ճննէմբայի քարոզիչներն և ուսուցիչները՝ որ անկէց ետքը սուրբ Գրոց նոր թարգմանութիւնները տպելու հրաման չտան, այլ ընդունուած թարգմանութեանը մասին ընելիք գիտողութիւննին ժողովարաններուն հաղորդեն, և քարոզիչներուն հաւանութիւնը չառած՝ նոյնը գործադրութեան չընդունին :

Սյս աղաքարութիւնները գէշութեան դարման մը չկրցան ընել : Քառասուն տարի ետքը՝ քսան և իններորդ ազգային ժողովնին՝ որ Լուտէօն գումարեցաւ, հարկ սեպեց սուրբ Գրոց թարգմանութիւնը վերստին քննութեան առնուլ, որպէս զի օրինակներուն տարբեր ընթերցմանց կողմէն հաւատոյ ուսմանց մէջ մտած անկարգութիւններուն վերջ տան : Սուրբ Գրոց, Սաղմոսի, պաշտամանց և քրիստոնէական վարդապետութեան դրքերուն տալագրութեանց մէջ գտնուած տարբերութիւններուն գարման մ'ընելու համար, հրաման հանեցին որ մինչև այն առնն եղած փոփոխութեանց ցանկ մը շինուի, որ պահպաններն ալ պարունակէ, և փարիզու կրօնական ժողովներուն ղրկեն, որ անոնց մէջէն կարևոր տեղեկութիւններ հանէ և իլ տը ֆռանօն դաւառական ժողովն հաղորդէ, որ սուրբ Գրոց աւելի մաքուր և ճիշդ օրինակի մը տպուելուն հրաման տայ :

Լուսեֆօնի Ժողովքին 1660ին դաւարուած է :

Ասկէց ալ քսան տարւոյ չափ ետքը , 1679ին , Սաւուէլ և Հենրիկոս Տէմարէ բողոքականները սուրբ Գրքոց սովորաբար ընդունելի համարուած թարգմանութիւնը վերստին քննութեան առին , և այնպիսի ծանօթութիւններ աւելցուցին , որ սուրբ Գրքոյ բուն խօսքէն ընդարձակ են : Մարդէն անուն մէկը՝ Հոլանտայի վալլօն ըսուած Ժողովարաններուն հաւանութեամբ մի և նոյն թարգմանութեան մէջ նոր փոփոխութիւններ մտցուց 1707 թուին . Օսգըրվալտ անուն մէկն ալ նոյնը նորէն սրբագրեց 1824ին : Ճենէվրայի քարոզիչներն և Ղուսեֆօնները 1805ին սուրբ Գրքոյ նոր թարգմանութիւն մը տպեցին , որուն յառաջաբանութեան մէջ կ'ըսեն՝ թէ այս թարգմանութիւնը իրենց նախորդներն սկսած են 1721ին , զոր այս անգամ կը հրատարակին յօգուա հասարակոյց : Լոնարայի Ստաուածաշունչի ընկերութիւնըն ալ իւր ընտրութեան մէջ հաստատ չէ . երբեմն այս թարգմանութիւններուն մէկը կ'ընդունի , երբեմն միւսը , Ստեն մը Մարդէնին սրբադրածը տպեց , յետոյ Օսգըրվալտինը . այս վերջինը կրկին և կրկին սրբագրելով տպեց 1841ին , որ հին տպածնուն մէկին ալ չը նմանիր : Աստուծոյ մաքուր խօսքին մէջ բողոքականաց ըրած և ընելիք փոփոխութիւննին անվերջանալի է . փոփոխութիւնները կալովինի թարգմանութեան առաջին տպագրութենէն սկսուած են և մինչև յարդ՝ Ստաուածաշունչի ընկերութեան տպածներուն մէջ կը շարունակուին :

Գիցուք թէ այս ամեն փոփոխութիւնները հարկաւոր ըլլան , և բողոքական կրօնի պաշտօնեայնները բաւական պատճառ ունենան այս փոփոխութիւնները արդարացնելու : Բայց սա՛ ստոյգ է՝ որ ասով իրենց առաջին թարգմանութեանց անկատար ըլլալն իրենք խոստովանած կ'ըլլան , և բողոքական հաւատքին ուսման մէջ անհաստատութիւն մը կ'ենալը կը ցուցնեն , սրմարդուն ստակում կը բերէ :

Բողոքական Ժողովուրդը տեսնելով՝ որ իբրև Սա

տուժոյ մաքուր խօսք իրենց ձեռքը տրուած դիրքը շարունակ փոխափութեան և սրբազրութեան ենթադրէ, սուրբ Գրոց վրայ ունեցած վստահութիւնը բոլորովին կը վերցնէ, և սարսափով ինքնիրեն կը հարցունէ. — եթէ այս այսպէս է, ուրեմն ո՞ր հեղինակութեան վստահելու է: Բողոքական ժողովրդեան երկիւղը կը շատնայ, երբ կը տեսնէ որ այդ սրբազրութիւնները միայն բառացի կողմանէ չեն, ինչպէս որ իրենց կրօնի սլաշտօնեայները հաւատացունել կուզեն, և հնախօսութեան չեն վերաբերիր, այլ բուն իսկ քրիստոնէական հաւատոյ էական մասանց վրայ են: Ոմանք աստուածային աւանդութեան հաւատքը խափանել կուզեն, ումանք՝ սուրբ Հաղորդութեան մէջ Փրիստոսի Տեառն մերոյ սուրբ մարմնոյն և արեան ճշմարտապէս ներկայ ըլլալը: Եւ եպիսկոպոսական և քահանայական աստուածադիր կարգաւորութիւնը վերցնելու նպատակաւ շինուած շահուած են, և ուրիշները՝ դատապարտելոյ դժխքի համար ուսմանուած ըլլալն և բարեգործութեան օգուտ մը չունենալը հաստատել կուզեն: Բողոքականաց թարգմանած Աստուածաշունչներուն խղճմոր տաւոր մէկ քննութիւնը անաշու մատենագիրներուն խելքը լաւ համոզած է՝ որ 1535էն մինչև 1588 սուրբ Գրոց կալվինական թարգմանութեանց տպագրութիւնները օրէ օր ուղղափառ հաւատոյ հակառակութիւննին աւելցուցած են, և եկեղեցւոյ հաւատքէն աստիճանաբար հեռացած են:

Շատ փորձեր և ջանքեր չկրցան բողոքականաց Ս. Գրոց թարգմանութեան այն աստիճան ճշմարտութիւն տալ՝ զոր ժողովուրդնին անոնց մէջ գտնել փափաքելու իրաւունք ունէին: Մասնաւորապէս չկրցան այն յարդը վստակիլ՝ որ հասարակ ժողովրդեան համար կրնար ըստ իմիք վաւերական հաւանութեան կամ անձնական քննութեան տեղը բռնել: Սմեն քննաբան այս թարգմանութեանց վրայ արհամարհանօք կը խօսին, և ամեն տեսակ թարգմանութեանց հրատարակումը միակերպ անպիտան կը սեպեն:

Եւ յայնչորդաւ կ'ըսէ՝ թէ բողոքականաց դադրիւրէնի թարգմանած ամեն աստուածաշունչներն ալ անճոռնի և տգիտութեամբ շինուած են . լեղունին անկանոն և բարբարոսական , և երկպառակութիւն ձգող և վնասակար , այնպէս որ իրենց շատ անգիւրը բարեպաշտութեան և հաւատոյ վնաս կը բերեն , և յաւելուածնէրով կամ խարդախութեամբ աւրուած են :

Ուիշար Սիմոն՝ Կ'Օլիվէրանի համար կ'ըսէ՝ թէ ո՛չ երբայեցերէն , ո՛չ լատիներէն և ո՛չ դադրիւրէն գիտէր . իր թարգմանութեան լեզուն բարբարոսական է , Նոյնպէս կալվինի թարգմանութեան համար կ'ըսէ՝ թէ մեկնա , նախնութեան աւելի կը մօտենայ , (բսել կուզէ՝ թէ դրածը սուրբ Գրոց խօսքը չէ , այլ իւր խելքին թեւադրածն է , Ընդհանրապէս բողոքական կրօնի պաշտօնեայնեալներուն թարգմանածները քանի մի անգամ սրբադրուած ըլլալով հանդերձ , պարձեալ պէտք եղած ճշդութիւնը չունին : Նոյն մատենադիրը խօսքը շարունանակելով՝ կ'ըսէ . « Եթէ մէկը քանի մի անգամ բողոքականաց թարգմանած և ճենեփրա տպած Աստուծաշունչներն իրարու հետ բաղդատելու աշխատութիւնը յանձն առնու , պիտի տեսնէ որ խիստ շատ անգիւրը գէշ կերպով և առանց դատողութեան սրբադրուած են : »

Բայց մենք թողունք որ բողոքական քննաբանները խօսին . անոնց կրօնակից բողոքականները չեն կրնար անոնց ասուած վկայութիւնը մերժել :

Յակոբ առաջին՝ Անգլիոյ թագաւորը՝ հասարակ ժողովրդեան ձեռքը մինչև 1604 թուականը ՚ի գործածութեան եղած աստուածաշունչի թարգմանութեանէն մեծապէս դժգոհ ըլլալով՝ նոյն տարին Հէմրդընքողդ իմաստնոց խօսակցութեան ժողով մը դումարեց , որ նոր թարգմանութիւն մը շինելու վրայ խորհրդակցին . Այս ժողովոյն մէջ իմացուց որ ինքը բնաւ չուզեր որ այս բանին համար ճենեփրա տպուածները գործածուին , սրովհետև ամենէն գէշն են ըսաւ , և պարտնակած ծանօթութիւններն ալ կուսակցութեան ոգւով

չլնուած և սուտ ու խռովութիւն սերմանող բաներ են, որոց մէջ վտանգաւոր հոգւոյ մը ծուռ դիտաւորութիւնները յայտնի կ'երևին. Շարածն ալ լուր կը սլաւաբանէ ասիկա, սուրբ Դրոց ճենեմբա տպուած թարգմանութեանց մէջ գտնուած սխալներուն հաւաքման դրոյ մէջ :

Անուանին Պօլար, որ շատ խմատուն բողոքական մ'էր, ա' Օլիվեդանի թարգմանած և կալվինի սրբադրութեամբ հրատարակուած աստուածաշունչը խմատնոց ատելի կ'անուանէր : և Քօլմէսիոս անուանի մատենագիրը կ'ըսէ՝ թէ մեր (այսինքն բողոքականաց) աստուածաշունչները խնամով և մտադրութեամբ թարգմանուած չեն, և հին կտակարանը նոր կտակարանէն ատելի գէշ է թարգմանուած :

Ժան ալ Քլէր՝ բողոքականներուն թարգմանութեանց վրայ Ռիշար Սիմոնին ըրած քննութիւնները՝ որոց մէկ կտորը քիչ մ'առաջ դրեցինք, առանց բան մ'ըսելու կ'ընդունի. և կ'ըսէ՝ թէ բողոքականաց թարգմանութեանց նկատմամբ Հ. Սիմոնին ըրած՝ դատողութեանը գէմ գանդատելիք չունիմք. անոնց ամենէն ճարտարներուն ալ ըրած՝ դատողութիւնը անոր ըրածին պէս է :

Նոր կտակարանին Գաղղիներէն թարգմանութիւնը՝ զոր Սամուէլ Պառնափ և Ժան ալ Քլէր Ամբստէրտամ պպեցին 1703 թուին, այն ալ քննութեան առնուելէն ետքը՝ հրատարակութիւնը արգիլուեցաւ Հօլանտայի պետական խորհրդոյն կողմէն, և Բրուսիոյ թագաւորին հրամանաւ Պէռլինի կրօնական ժողովէն ալ. որովհետեւ սովինեան աղանդոյն նպաստաւոր էր. (1)

Շարլը լը Սէն, որ կալվինական կրօնի պաշտօնեայ էր Հօլանտայի երկիրը, 1722 ին ժողովրդեան ձեռքը գտնուած աստուածաշունչին խեղճ սղորմելի թարգմանութիւն մ'ըլլալուն վրայ կը գանգատէր, և կ'ըսէր՝

(1) Սովինեանք սուրբ Նորրդութեան խորհրդոյն և հետեւաբար Քրիստոսի Աստուածութեան չեն հաւատար :

թէ բնագրին մաքրութեանը և ճշմարտութեանը հա-
կառակ ճանչցուած շատ սխալներ կան մէջը, և շատ
մարդիկ ասոր մէջ սլարունակուած բազմաթիւ մոլորու-
թիւններն և հակասական խօսքերը տեսնելով՝ որ բա-
րեմիտ մարդոց հաւատքը կրնան խախտել, անկէջ ե-
լեւս դարձուցած են ։

Լը Սէն ուրիշ բոլոր թարգմանութեանց սխալներն
ուղղելու համար նոր թարգմանութիւն մը հրատարա-
կեց 1742 ին, այս ալ կրէօնինկի համալսարանի անդամ-
ները միաբան հերքեցին և դատապարտեցին ։

Պօնէ և Պաուլ անուն բողոքական հմուտ անձինքը
հետևեալ դատողութիւնը կ'ընեն Մարդենի և Օսդըր-
վալտի թարգմանութեանց վրայ, որոց համար ըսինք՝
թէ Լոնտրոյի աստուածաշունչի ընկերութիւնն ընդու-
նած է ։

“ Թէպէտ, ըսած են յիշեալ երկու անձինքը, Մար-
դենի թարգմանութիւնը յարդի է, բայց այնքան հին-
ցած, անհարթ եւ երբեմն ալ մութ դրուցուածք մ'
ունի, որ այս պատճառը միայն կը բաւէ անկէջ աւելի
Օսդըրվալտին թարգմանութիւնը լաւ սեպել ։ Բայց հա-
մարձակ ըսենք՝ թէ այս ալ մեր կողմէն մեծ զոհողու-
թիւն մ' է ։ Սկզբնադիր լեզուներու մէջ աստուածային
խօսքը սովորող մարդ մը ամեն թարգ-
մանութեանց դէմ ունեցած հակակրօնութիւնն իս դիւրաւ
կը հասկընայ . առաքելական խօսքերը մեղի ամեն ա-
տեն ոչ թէ թարգմանուած, այլ բացատրուած եւ մեկ-
նուած կը ներկայացունէ, եւ այս մեծ պակասութիւնը
Օսդըրվալտի թարգմանութեան զարմանալի յատկու-
թիւնները շատ անգամ կը խանգարեն ։ Այս մեկնիչնե-
րուն ի՞նչ ընել կըմնայ . այն թարգմանութիւնն ընդու-
նիլ եւ վերստին սրբագրել խոհեմութեամբ եւ զգու-
շաւոր մտածութեամբ այն ամեն խօսքերը՝ ուր յայտ-
նապէս բնագրէն կը խոտարի եւ զրուցուածքին ոյժը
եւ գեղեցկութիւնը կը կորսնցունէ ” ։

Արդեօք այս դժուար գործոյն մէջ յաղոյեցա՞ն ։
Սուրբ Դիոց նոր տպագրութիւն մը հրատարակող կրօ-

նից պաշտօնեայն ասոնց յաջողելը կուրանայ , և ասոնք ինչ որ ըսին իրենց նախորդներուն համար , այն ալ ասոնց համար նոյնը կ'ըսէ :

Միթէ դերմանացի թարգմանիչք դադրիացիներէն աղէկ յաջողեցան :

Լուտէր եղաւ աստուածաշունչ թարգմանիչներուն ամենէն տւելի քննադատութեան և պարսաւանաց ենթակայ : Թարգմանութիւնը հրատարակուած ժամանակէն սխեալ եկեղեցւոյ սլաշտպանները բողոքոյ ձայներ բարձրացուցին ասոր անհաւատարմութեանց և խարդախութեանց դէմ : Եւսէր կ'ամբաստանէր՝ թէ գրեթէ սուրբ Գրոց ամեն մասին մէջ խարդախութիւն և անհաւատարմութիւն բանեցուց , և թարգմանութեանը մէջ հազար չորս հարիւր տեղ մոլորութիւն կայ : Տիգրնպէրկ և Էքսիլուս նոյն կշտամբութիւնն ըրին իրենց նոր թարգմանութեան յառաջարանին մէջ : Վիէննայի Ժան Ֆապրի եպիսկոպոսը կ'ըսէ՝ թէ գիւրին է ցուցնել որ Լուտէր Աւետարանին մէջ շատ բաներ աւելցուց և շատ բաներ ալ պակսեցուց : Յիշեալ եպիսկոպոսը կ'ըսէ՝ թէ տէրունական ազօթքը չորս տեղէ խանգարուած է այս անճոռնի թարգմանութեան մէջ , և բոլոր նոր կտակարանին մէջ վեց հարիւր տուն բան աւրուած է , (1) և ո՛չ յունական բնագրին , ո՛չ լատին թարգմանութեան և ո՛չ ալ նոյն իսկ Լուտերի իւր ուրիշ դրուածոց մէջ դործածած թարգմանութեան կը համաձայնի : Շատ անդամ պատահած է , կ'ըսէ նոյն հեղինակը , որ մի և նոյն բառն այլ և այլ տեղեր իրարմէ տարբեր նշանակութեամբ թարգմաներ է :

Բօքլէուս կ'ըսէ՝ թէ սուրբ Գրոց այն տեղերուն՝ որոց թարգմանութիւնն առ հասարակ սովորական և

(1) Վեց հարիւր որոշ համբանքն երբեմն լատին լեզուի մէջ անորոշ շատութիւն ալ կը նշանակէ . ուստի այս ըսածէն չեմք կրնար հասկնալ թէ շատ տուն ըսել կուզէ արդեօք , կամ թէ ճիշդ վեց հարիւր տուն , ինչպէս որ դրուած է դադրիներէնին մէջ :

ընտանի եղած էր, Լուսէր դիտմամբ նոր կերպարանք մը տուաւ, և այսպէս Կերոնական ազգիւր, հրեշտակային ողջնէն և զեփայուսից և օրհնեալ Կերը գլխէ գլուխ փոխուեցան, որպէս զի ազգեսները կատարելապէս համոզուին գլուխութեամբ՝ թէ եկեղեցին մինչև այն ատեն Աւետարանին ճշմարիտ և հարադատ բնագիրը չունէր։ Ռամկին համար աւելի գէշը՝ Լուսերի անհաստատութիւնն և փոխութեամբութիւնն էր։ Ասոր աստուածաշունչին երկըջորդ տապաքութիւնը՝ որ առաջինէն հինգ տարի ետքը եղաւ, միայն Մատթէոսի աւետարանին մէջ երեսուն և երեք տեղ նշանաւոր սրբազրութիւն ունեցաւ։ Յետոյ լատիններէն տապաքութիւն մը հրատարակեց՝ որ մինչև այն ատեն հրատարակած գերմաններէն տապաքութեանց և ոչ միոյն չէր նմաներ, որով աստուածաշունչին լատիններէնը կարդացողներուն ալ միաբը չվերթերու կ'աշխատէր։ Քօքլէուս ասոնք կ'ըսէ, հօրքի և հօրքի Լուսերէ գրքին մէջ. երես 60, որ 1549 ին աւելուած է Մագունսիա քաղաքը։

Լուսէր իւր վարդապետութիւնը սուրբ Գրոց մէջ մտցունելու յանդգնութիւնը ճանչցուած է. Քօքլէուս՝ որ անոր ժամանակակից է, կը պատմէ՝ որ Լուսերի բարեկամներէն մէկն անոր հարցուց՝ թէ ինչո՞ւ ինքը գրած էր՝ թէ մարդ Կալ հաւատքով կը փրկուի, երբ այսպիսի բան մը չէ ըսած Առաքեալը (առ Հովմայեցիս թղթոյն Գ. գլխոյն մէջ), սրով աղէկ միջոց կուտայ ուղղափառներուն՝ իւր ըրած թարգմանութիւնը պախաբակելու։ Լուսէր արհամարհոտ ամբարտաւանութեամբ իւր այս բարեկամին պատուիրեց՝ հետեւեալ խօսքերով պատասխան տալ. «Եթէ Լուսերի խելքը համոզուած ըլլար՝ թէ բոլոր ուղղափառք մէկտեղ դալով աստուածաշունչէն գոնէ մէկ գլուխ մը բան հաւատարմութեամբ կարենան թարգմանել, անոնցմէ օգնութիւն ուղերւու նուաստութիւնը յանձն չառնուր։» Լուսէր խնդրեց իւր բարեկամէն հետեւեալ խօսքերն ալ ըսել. «Լուսէր իւր կարողութեան չափ խնամով թարգմանեց սուրբ Գիրքը. բայց կամք ալ չունէր ու-

րիչները բռնաբարելու որ իւր թարգմանածը կարդան .
 և եթէ սխալած ալ էր , չէր ուղեր որ իւր սխալները
 ուղղափառներն ուղղեն , որովհետեւ ականջնին շատ եր-
 կայն է , և զընչական ձայներնին իւր ըրածին վրայ
 վճիռ տալու չափ դժուար չէ , և թէ ինքն աղէկ դի-
 տէր որ լաւ թարգմանութիւն մը հրատարակելու հա-
 մար ս'ըջափ խնամք և հասկցողութիւն և դատողու-
 թիւն պէտք ըլլալը՝ ջաղացականի անասունէ մ'աւելի
 գիտնալու կարող չեն » Յետոյ սա՛ ալ ըսաւ .
 « Եթէ քու ուղղափառդ այդ հոգն ըստին վրայ խօսք
 երկարէ , առանց վարանելու սա՛ պատասխանը տուր
 անոր . « Տէօքթէօր Լուտերը կուզէ որ այս այսպէս ըլ-
 լայ . ուղղափառ և էշ՝ երկուքն մէկ բան ըսել է , այսպէս
 կուզեմ և այսպէս կը հրամայեմ , փաստի տեղ կամքս
 կը գործածեմ » .

Ասկէց կը հասկցուի՝ թէ այսպիսի խորին խոհար-
 հութեամբ թարգմանչին մտահաճութեամբ , ու կամե-
 ցողութեամբ աստուածաշունչի թարգմանութիւնը փու-
 թաշան կարդացողները՝ կարդացածնուն հաւատարմու-
 թեան և ճշդութեան ինչ տեսակ երաշխաւորութիւն
 ունեցած կ'ըլլան : Այս կերպով Լուտերի թարգմանու-
 թիւնը խիստ քննադատութեանց տակ ինկաւ , ոչ թէ
 միայն պատպական աստուածաբանից կողմէն , այլ և
 կաթիլնականներուն , Սոկինեաններուն , Մօրալիներուն ,
 և աստուածաշունչի նոր թարգմանութիւնները հրատա-
 րակող քրօդէսսդանդներուն կողմէն ալ :

Լուտերի թարգմանութիւնը սաստիկ պախարակող
 կարկնական մը Սիքստուս Ամաս անուն՝ աղգաւ Հօ-
 լանտայի , կը հաստատէ՝ որ Մարդէն Պուսէր կ'ամբաս-
 տանէր զԼուտէր՝ (որուն մտերիմ բարեկամն և ուրիշ
 բաներու մէջ գործակիցն ալ էր) թէ շատ մը յայտնի
 մուրութիւններ կան անոր թարգմանութեան մէջ ,
 և թէ 1594 ին ֆիլիպպոս Մարնիքս կը դրէր Տրուդիու-
 սի՝ որ նորոգեալ (բողոքական) ժողովարանները գոր-
 ծածուած աստուածաշունչներուն մէջ մէկ հատ մ'ալ
 վրայ որ Լուտերի դեմմանական թարգմանութենէն ա-

ւելի խոտորի նախնական բնագրէն, որկէյ առնուած է հօլանտական լեզուի թարգմանութիւնը, որ գերմանականէն ալ գէշ է: Յովհաննէս Լայպդըն՝ Լուտերի թարգմանութենէն հօլանտիոյ ժողովարաններուն մէջ ընդունած բաղմամբիւ սխալները՝ ժամանակին պատահած խռովութիւններուն կուտայ: Տօրդընխտի ժողովին այս թարգմանութեան անհաւատարմութեանը համեղութեամբ ըլլալով՝ դործածութիւնը խախտեալ, և բնագրին համաձայն նոր թարգմանութիւն ընել հրամայեց, բայց հօլանտացիք երեսուն տարւոյ չափ ափսոսէս հաւատացած էին՝ որ Աստուծոյ մաքուր խօսքը անոր մէջ կը գտնուի:

Արդէն 1602 թուականէն ՚ի վեր Յուրիխի ժողովարանէն մերժուած էր Լուտերի թարգմանութիւնը: Հարիւր տարւոյ չափ վերջը վէդէմպերկի աստուածաբանները դառնապէս կը գտնագտակէին՝ որ նորոգեալ և լուտերական կարգադրութիւնն այս թարգմանութեանց պապականներուն չափ խստութեամբ կը հակառակին, և այնքան շատցած են, որ միայն անուննին մեծ ցանկ մը կ'ըլլայ, և հերքմանց համար հատոր մը գիրք հազիւ կը բաւէ: Համարձակեցան ըսելով՝ թէ Լուտերի թարգմանութիւնն այնքան պակասաւոր էր՝ որ բողոքականաց մէջ խիստ մեծ դպրութեանցութիւն կը պատճառէր, և բողոքականաց տաղնապ և ցաւ հասցնող ամեն անկարգութեանց միջոց էր, և հաղարաւոր անձինք կորստեան մատնեց: Դրեկըր անուն բողոքական աստուածաբան մի իւր նոր հրատարակած թարգմանութիւնը պաշտպանեց բողոքական նշանաւոր հեղինակներու վկայութեամբ, որք Լուտերի թարգմանութիւնը սատիկ պախարակած էին, և նոր թարգմանութիւն մը կուղէին: Ռայցիուս, որ նոյն ժամանակները գերմանեցէն նոր թարգմանութիւն մը հրատարակեց, բողոքականաց դըլուսը՝ Լուտեր կը պարսաւէ ըսելով՝ թէ ըրածն աւելի մեկնութիւն է քան թէ թարգմանութիւն: Լուտերի թարգմանութեան ամեն ջատագովները կը խոստովանէին՝ թէ ասիկա միշտ խիստ և ընդհանուր դատաքնն

նութեանց ենթակայ եղած է . Մայէր՝ այն թարգմանութեան պատմութեան դրոց մէջ, և ուրիշներ, իսկ տերի գործը բերանալիր գովելէ վերջը՝ սրտից առնով կ'ըսեն՝ թէ միշտ, անգագար և առանց դժաւուր կը պարտաւեն մատենագիրք իւտերի թարգմանութիւնը : Մայէր ըսած է՝ թէ նախանձը մեր գարուն մէջ կրակի պէս բորբոքած է . հաղիւ երկտասուրդ մը կամ թերի կրթութիւն առած պատանի մը կը գտնուի՝ որ իւտերի թարգմանութիւնը չգախարակէ . կը կարծեն որ փառք կը վատակին՝ երբ այս թարգմանութիւնը դատապարտելու և սրբագրելու ձեռնամուխ ըլլան :

Ասկէց հարիւր տարի յառաջ Գերմանիա ինչ որ կ'ընէին՝ մինչև հիմա ալ ըրածնին նոյնն է, Ասկէց քանի մի տարի առաջ Մունտեր անուն իմաստուն անձը մեծ փափաք կը ցուցներ գոնէ մեր ներկայ ժամանակը սուրբ Գրոց Գերմաներէնի հաւատարիմ և ճիշդ թարգմանութիւնը տեսնելու, որպէս զի աւետարանական (բողոքական) ժողովուրդները՝ որ թախանձելով կը պատուիրէ ամենուն որ սուրբ Գիրքը կարգան, ամենուն գիրաւ հասկցունելու կերպով դուռած թարգմանութիւն մ'իրենց կրօնակիցներուն ձեռքը տալու կարող ըլլան . Գնար ալ ներկայ դարու սկիզբը կը փափաքէր՝ որ իւտերի թարգմանութիւնը կարեւոր սրբագրութիւն ըլլալով՝ լաւ բան մ'ըլլայ . Բայց առանց փափաքները լսելի չեղան : Օտէն, որ իւտերի վարուց վերջին պատմիչն է, կ'ըսէ . իւտերի թարգմանութիւնը հիմա (1840 ին) Գերմանիոյ մէջ անբաւական և պակասաւոր սեպուած է . հին կտակարանը կարգացող բողոքականք չեն հասկնար . առաքելական թուղթերը խրթին են, և թարգմանութիւնն այնքան մութ է՝ որ 1836 ին քանի մի մասնաժողովներ զլիւն գլուխ անգամ մը քննելու փափաք կը ցուցնէին :

Յուրիսի ժողովարանը սկիզբէն ՚ի վեր իւտերի թարգմանութիւնը մերժած է, և անոր օրինակին հետեւած են Զուիցերիոյ բոլոր ժողովարանները : Գարո-

գիշերը Բիսքադօրին հին թարգմանութիւնը վերոտին
քննութեան առին, և Պէռնայի աստուածաշունչի ըն-
կերութիւնն իրեն վերջին տպագրութեանց համար ա-
սիկա ընդունեց :

Վ Ե Պ

Հ Ա Ճ Ի Ս Ա Ֆ Է Ր

ԹԱՌՍԷ Ի ՍԵՄԵՐՂԱՆՏ

Շարահանի-ի-ն • Տէ՛ւ Թէ՛ւ Ժ • Եր • 626 •

Սափէր արթնցած ատեն՝ առաջին անգամ Հապիւ պի երեսը տեսաւ • Գերին ուշաբերած էր առաւօտեան զովութենէն • Դլուխը վերցնելով՝ արևելեան կողմը դարձաւ և սկսաւ քալել • Հապիւ ապահով ըլլալէ վերջը՝ թէ ոչ ոք կայ պարտիզին և տանը մէջ, և թէ ամեն վտանգ անցած է, ոտիկանաց գլխաւորին տանն ուղղութեամբ յառաջեց • Մուհամմէտ բացակայ կը դռունուէր, օրովհետև Էմիրը զանիկա իւր քով կանչած էր • Որովհետև Հապիւ կը վախնար որ մի՛ գուցէ Սափէր իւր բացակայութիւնն իմանայ, ուստի Պարսկին ծառայներէն միոյն աղաչեց՝ իմացունել Մուհամմէտին՝ թէ Հապիւ կուզէ իրեն այցելութիւն մը տալ • յետոյ իսկոյն բանակը վերադարձաւ •

Թէպէտ վիշտը վայրենի բնութեանց վրայ չազդէր, սակայն Հապիւ այնպիսի զարհուրելի ցաւեր զգացած էր, այնպէս որ իւր գիմաց այլայլութիւնը Սեբ-ըն աչքէն չը վրիպեցաւ • Հաճի յամենայն սրտէ կը սիրէր գերին՝ ի-

բեն ըրած աղէկութեան պատճառաւ .

— Ի՞նչ ունիս , հարցուց Սաֆէր , Հապիպին . հիւ
ւա՞նդ ես :

Գերին Սաֆէրին բարութեանէն ամէջաւ , և թու
թովելով ,

— Երէկ , ըսաւ , ինկած ատենս ձեռքս վերաւորեցի :

— Աւա՛յ , որովհետեւ քեզի պաշտօն մը յանձնելու
նպատակ ունէի .

— Ո՛հ , մնաս չունի , տէ՛ր , այլ ևս վերքիս ցաւը
չեմ դգար . կրնաս այդ պաշտօնը յանձնել ինձ ,

— Անձնանուէ՞ր ես , Հապի՛պ :

Գերին՝ ծռելով իւր գլխաց դունաաութիւնը ծած
կելու համար ,

— Դու մարդասէր և բարի չե՞ս , պատասխանեց ,
և ամէն ինչ քեզի չե՞մ պարտիր :

Սաֆէր հրամայեց Հապիպին որ իւր ընտիր ձիերէն
մին առնելով՝ Սմիղանաւ երթայ . Հաճի ինքզինք Ռե-
լիէֆին ճանչցունելու համար որոշած բառն ալ իմացուց
դերուոյն և պատուէրեց որ շքադրամը առնէ բերէ :

— Թերեւս քաղաքին շրջակայները չես ճանչնար , ը-
սաւ Հաճի , բայց բնակիչները քեզի ցոյց տլիտի տան
Թիմուրէ Բուրուի կեդր :

— Երբ ճանչնամ Սմիղանաւ , տէ՛ր , շատ անգամ էմի-
րին ծառայից հետ եղած եմ :

— Լա՛ւ ուրեմն , Հապի՛պ . օր մը , ժամ մը մի՛ կոր-
սնցունէր , որովհետեւ այն համայնը աղատարարս է , և
մեծ վտանդներու ենթակայ պիտի ըլլամ , մանաւանդ
եթէ թշնամիներս իմանան որ համայնը վրաս չէ : Եթէ
առաջին դիշեքը հոն չդռնես այն մարդը՝ որուն քով
կը զրկեմ քեզ , բնաւ հող մի՛ ընէր . անիկա իշով , իսկ
դու ձիով ես , կարելի է որ ուշանայ . այս երեւոյ պի-
տի մեկնիս , կատարեալ վստահութիւն ունիմ վրադ ,
և մի անգամով կրնաս ինձ քեզի ըրած աղէկութեանս
փոխադէնը հատուցանել ,

Այն ատեն Հապիպ Միրզա — Մուհամմէտին քով
վազեց , և Պարսկին ամեն բան պատմեց և յայտնեց .

Մուհամմէտ անմիշտպէս հասկցաւ՝ թէ Սաֆէր է-
մինէին հետ յարաբերութիւն ունի, և Մէքքէի շէյխն
կնիւրը վրան չէ։ Ուրախանալով՝ պաշտօնը վաղեց, և
պիպին հրամայելէ վերջը՝ որ Սմիղանտ երթայ և շը-
քադ-րամն իրեն բերէ։

Գերին երկայն ատեն Մուհամմէտը դիտելով,

— Երդմանս հաւատարիմ մնայի, ըստ, քնա՛,
աղատ ենք։ Հիմա դորժն երկուքիս մնաց։

Ի.

ՍՄԱՍՍԱՆՈՒԹԻՒՆ

Հապիպին մեկնելէն երեք օր վերջը, և ուրիշ եր-
կրորդ պատգամաւորի մը մեկնելուն հետեւեալ օրը, ու-
րուն Սաֆէր մի և նոյն պաշտօնը տալը յարմար սեպած
էր, թիւրքմէնաց բանակին դրան առջև փողերու ա-
հագին ձայներ հնչեցին։ Էմիրին պատգամաւորութիւ-
նըն եկած էր, և թիւրքմէնաց ազդային մեծ ժողովոյն
ներկայանալ կուզէր։

Մեր նկարագրելիք տեսարանը հասկնելու հա-
մար, պէտք է բացատրենք ընթերցողին թիւրքմէնաց
վարչութեան ներքին և անկանոն մեքենայն։

Ասիոյ ժողովուրդներէն միայն թիւրքմէնք հատարա-
կապետական կառավարութեան մը ձևն ընդունած են։
Թագաւոր չունին։ ամենէն համբաւաւոր պատերազմող
ներէն կամ ամենէն ծեր հարուստներէն մտանած ողով մը
կը կազմուի, որ խաղաղութեան ատեն թիւրքմէնները
կը կառավարէ։ Երբ արշաւանք ընելու որոշումն տը-
րուի, Սերուրէ մը (զօրապետ) ընտրութեան կը ձեռ-
նարկեն։ Ընտրուած Սերուրէ պատերազմի միջոցին լիա-
զօր իշխանութիւն ունի։ Բայց իւր իշխանութիւնը աս-
կէ անդին չանցնիր։ Նոյն իսկ պատերազմի ատեն, բո-

որ վարչութիւնը արչաւանաց «կիզքներն ընտրուած ժողովոյն վրայ կեդրոնացած է, որոյ նախագահ կը բաղմի՝ անդամոց ամենէն հասակաւոր ծերը : Այս ժողովոյն որոշումներն անդառնալի են, և նոյն իսկ Սերբիոյ, որ իրաւամբ այս ժողովոյն անդամ կը համարուի, անոր իշխանութեան ներքեւ է : Միւշլէն ը ժողովոյն գումարման օրը կորոշէ՝ ժողովոյն վրանին բարձրէն, որ միշտ բանակին կեդրոնը կ'ըլլայ :

Միւշլէն ը պատգամաւորութեան դաշն իմանալով, անմիջապէս ժողովը նստի հրաւիրեց : Երբ երկայն և սպիտակ մօրուքով ծերը Եպիսկոպոս եղաւ՝ թէ բոլոր անդամները ներկայ էին, պաշտօնակիցները բարձրու վերայ նստեցուց, և հրամայեց որ պատգամաւորը ներկայանայ, Միրզա—Մուհամմէտն էր : Պարսիկը մինակ ներկայացաւ թիւրքմէնաց, ընկերները դուրսը մնացին : Մտած ատեն բազմակիսները ողջունեց՝ ձեռքը ձակաին և կուրծքին վրայ տանելով : Յետոյ ըսաւ .

— Ո՛վ ծերք և դիւսաւորք թիւրքմէնաց, Մէխ—Մուհաֆֆէր — Խալիս — Խալիս, Պուլաթայի Խմիրն և իմ տէրըս, զիս ձեզի կը զրկէ՝ ձերիններէն միոյն դէմ դատ պահանջելու համար, զոր կամբաստանէ իմ միջոցաւ, շնութեան, մատնութեան և սրբապղծութեան յանցանք :

Խոր լուսութիւն մը տիրեց Պարսիկին խօսքերէն : Այս երեք յանցանքները՝ որոց համար Մուհամմէտ իրենցներէն մին կ'ամբաստանէր, Խալամին արգիլած երեք մեծ յանցանքներն էին . անոնց պատիժն ալ խիստ տաօտիկ էր : Թիւրքմէնք ամիշութեամբ իրարու կը հարցնէին : Հաճի — Սաֆէր՝ որ ժողովոյն ներկայ էր, թեթեւ մը գունատեցաւ : Նախագահը յօտին կալով,

— Յանցաւորը մեզի ցցուր, ըսաւ Մուհամմէտին սպառնալից ձայնով, և դատդ պիտի տեսնուի :

— Յանցաւորը ձեր մէջն է, աղաղակեց Մուհամմէտ, ձեզնէ ամենէն զօրաւորն է, ձեր Սերբիոյն է :

Այն ատեն զարհուրելի և ահագին աղմուկ մը վերելաւ : Թիւրքմէնք ստքի վրայ ելլելով՝ կատաղութեամբ

իրարու հետ կը խօսէին, միայն Սաֆէր նստած մնաց
և ըստ երևութիւն հանդարտ կ'երևէր: Իսկոյն նախա-
գահը լռութիւն հրամայեց և Հաճիին վրայ նայեցաւ:
Բայց նախադահը տեսնելով՝ որ Հաճի արհամարհոտ
կերպարանք մ'ունէր և կը ծիծաղէր,

— Ամբաստանութիւնդ ըսէ՛, ըսաւ Մուհամմէտին:

— Կ'ամբաստանեմ Սէրաբը շնութեան յանցանօք,
թիվայի իշխանուհւոյն հետ՝ որ իմ տիրոջս կինը պիտի
ըլլայ. կ'ամբաստանեմ Սէրաբը Ռուսաց հետ դաղանի
յարաբերութիւններ ունենալու յանցանօք. կ'ամբաս-
տանեմ Սէրաբը Մէքքէի շէյխէն կնիքին դողութեան
համար: Կը պահանջեմ ձեզնէ յանուն տիրոջս՝ որ ան-
միջապէս Սէրաբը ինձ յանձնուի, Էմիրին ատեանը հը-
րապարակաւ դատուելու, և օրինաց՝ շնացողներուն,
մատնիչներուն և սրբապիղծներուն համար սահմանած
պատիժը կրելու համար:

Թիւրքմէնք նստած ըլլալով, ամենքն ալ Սէրաբին
վրայ կը նայէին, իսկ սա շարունակ կը ծիծաղէր:

— Ի՞նչ պիտի պատասխանես, Սէրաբ, հարցուց
նախադահը, այս ամբաստանութեան:

Սաֆէր՝ ոտքի վրայ ելլելով և արհամարհանօք Պարս-
կին վրայ նայելով,

— Մուհամմէտ, հարցուց, այդ համարձակութիւ-
նդդ, յանդգնութիւնդ ուսկի՞ց է: Ի՞նչ, կեանքդ քե-
զի բե՞ռ եղած է: Այս մարդուն այլանդակ ամբաստա-
նութեանց գէ՛մ ինքզինքս պաշտպանելու պիտի չը նո-
ւաստանամ, մանաւանդ թէ այս մարդուն առջև...
Էմիրը տէրս չէ, և կը մերժեմ այնպիսի ատեան մը՝ զոր
կատեմ. միայն ձեր առջև, ընկերք իմ, որ հիմա դա-
տաւորներս էք, ինքզինքս պաշտպանելու պիտի դիջա-
նիմ:

Մուհամմէտ՝ Սաֆէրին խօսքն ընդմիջելով և հեզ-
նութեամբ ծիծաղելով,

— Բէնէ՛ պաշտպանութեան կ'ապաւինիս, զոր խա-
բեցիր. հանդարտ եղի՛ր, նա խաղէութիւնդ իմացու-
այլ ևս զանիկա պիտի չտեսնես:

Նախագահը՝ դէմքը խոժոռելով ,

— Մեր քեզնէ պահանջածը , ըսաւ Հաճիին , քու հաճութիւնդ չէ : Ուղեւ չուղես , պէտք է որ ինքզինքըդ պաշտպանես : Բու դէմ եղած ամբաստանութիւնները խիստ ծանր են , անոր համար չես կրնար զանոնք թեթեւ և չնչին համարիլ : Մեր գաշնակիցն ինքզինքը թշնամանուած կը սեպէ . եթէ չես ուղեր որ ըստ մեր օրինաց զքեզ անոր արդարութեան յանձնենք , ապացուցանէ՛ մեզի անմեղութիւնդ : Վտանգաւոր է մեզի երեսի վրայ թողուլ այնպիսի մէկը՝ որուն միջոյաւ շատ յաղթութիւններ շահած եմք պատերազմի մէջ :

Սաֆէր իւր յաղթանգամ մարմնով ժողովոյն վրայ հոլարտ և արհամարհոտ հայեցուած մը ձգեւով ,

— Որովհետեւ , ըսաւ , կասկածն և անխտահութիւնը ձեր հոգիներուն մէջ թափանցած է , լա՛ւ , ինքզինքըս ձեր առջև պիտի պաշտպանեմ , բայց միայն ձեր առջև : Ես Լամիին դատաւորութեան ներքեւ չեմ , և ձեզնէ դատուելու իրաւունքս կը պահանջեմ , որովհետեւ այլ ևս ոչ թէ ընկերներու , այլ դատաւորներու մէջ կը գտնուիմ :

— Պատրաստ եմք քեզի մօիկ ընելու , ըսաւ նա խաղահօր , վեհ դէմքով :

— Ո՛հ , ո՛չ , պատասխանեց Սաֆէր հեղնութեամբ . Որպէս զի արդարացում մը զօրաւոր ըլլայ , պէտք է որ ամբաստանելոյն վրայ բնաւ կասկած չունենաք . կարելոր է որ ինձի ութ օր միջոց տաք՝ յաղթահարելու համար այն զրպարտութիւնը՝ որուն քո՛հ գացած եմ , ընկերք տոյ ութ աւուր միջոցը ձեզնէ կը պահանջեմ :

Նախագահը գլուխը թօթուեց յայտնի դժգոհութեամբ . ժողովականաց մեծ մասն ալ դժգոհութիւն ցցուցին : Մուհամմէտ հասկցաւ թէ ժողովոյն անդամներն իրենց կասկածին մէջ ա՛լ աւելի հաստատուեցան . Մուհամմէտ գիտէր՝ թէ Սաֆէր անմիջապէս ինքզինք արդարացնելու բացարձակ անկարելիութեան մէջ պիտի գտնուէր , և համոզուած էր՝ թէ այս մոլեռանդներուն բարկութեան հետեանքը պիտի ըլլայ անմիջապէս

Հաճիրն ներել, եթէ Սաֆէր անգամ մը Մուհամմէտին ձեռքն իյնար, իսկոյն և առանց ժամանակ կորսու ելու պիտի սպաննուէր: Ոչ ոք կրնար աղատել զՍաֆէր, որովհետեւ ընդ իրենց և իրենց թշուառութեան ճշմարիտ ըլլալը ստուգելէ վերջը՝ խոստացած էր՝ որ օրինաց վրէժխնդրութեան յանձնէ զՍաֆէր, ուրեմն Մուհամմէտ պիտի յաղթանալէր: Բայց եթէ Սաֆէր օրինաց գլխաւորին հետ կարենար հաղորդակցիլ, ամեն բան հակառակ հետեւանք պիտի ունենար. որովհետեւ եթէ Սեբասթիանմեղութիւնըն ալ չապացուցուէր, վրէժխնդիր ըլլալու համար պիտի պահանջէր ընդհանրապէս՝ որ տոմսակը Լմիրին տար, և Մուհամմէտ լաւ գիտէր՝ որ իւրենց հաշտութեամբ անմիջապէս Սաֆէրին հրամանը պիտի կատարէր: Մուհամմէտ բոլոր այս գաղափարները միաքրքրելով՝ իւր կենաց վրայ դալիք վտանգէն զարհուրեցաւ. երկուքէն խոհեմութիւնն ալ մոռցաւ, և հայհոյելով՝

— Հապիպին, ըսաւ Սաֆէրին, գալուտեան կ'սպասես, այնպէս չէ՞: Այո՛, օտար բարեկամներու կը վրտահիս, որպէս զի դան զքեզ վրկեն: Ո՛չ, ո՛չ, անմիջապէս ինձի պիտի յանձնուիս, և ինքզինքդ Լմիրին առջև պիտի արդարացունես, եթէ կրնաս: Թիւրքմէնք, տէրս կը պահանջէ. :

Նախագահը՝ յանկարծ Մուհամմէտին խօսքն ընդմիջելով,

— Թո՛ղ պահանջէ, կրկնեց. դուն այս բառին վարժուած ես, բայց մեր ականջներուն գէշ կը հնչէ: Լմիրը միայն դատ սրահանջելու իրաւունք ունի և ոչ այլ ինչ. : Ընկերք, ես Սաֆէրին գլխի օր միջոց տրուելու որոշումը կ'ընդունիմ, և դո՛ւք:

— Մենք ալ, պատասխանեցին Թիւրքմէնք միաբերան:

— Բայց. Ըսել ուզեց Մուհամմէտ:

Ժողովոյն որոշման մոտիկ ըրէ՛: Ութ օրէն վերջը Սեբասթիանմեղութիւնը հետ առնելով, ամենքս ալ Լմիրին ատեանը պիտի ներկայանանք: Սեբասթիանմեղութիւնը Լմիրին արդարութեան պիտի յանձնուի, եթէ ստուգիլ յանցաւոր ճանչցուած է:

բայց աղէկ գիտցիր՝ որ եթէ զանիկա անմեղ դատենք, — որովհետեւ մենք ալ դատաւոր պիտի ըլլանք — տէրդ ծանր հաշիւ պիտի տայ մեր գլխաւորին հետ պմեղ ամենքս ալ թշնամանելուն համար։

Մուհամմէտ քիչ միւ հանդարտած էր . վարպետութիւններով և խորամանկութիւններով լեցուն միտքն իրեն ուրիշ գաղափար մը ներշնչեց .

— Թիւրքմէնք, ըսաւ ցած ձայնով, եթէ անվայել խօսք հանեցի բերնէս՝ ներեցէք, ըսել կուզէի՝ թէ տէրըս կը պահանջէ որ դատ տեսնուի, և գիտէ՝ թէ այսչափ կարևորութիւն ունեցող արգելալիան մը չէք կրնար ձեր բանակին մէջ պահել :

— Ի՞նչ ըսել կուզես հարցուց նախագահը :

— Կը պահանջեմ որ Սերասը բանտ տարուի . որովհետեւ որոշեցիք որ ութ օրէն վերջը պիտի դատուի, թող հօն իւր դատաստանին սպասէ՝ առանց մէկուն հետ հաղորդակցիլ կարենալու : Եթէ հոս բանակին մէջ մնայ, ո՞վ կ'երաշխաւորէ ինձ՝ թէ այս մարդն՝ որ երէկ ձեր գլխաւորն էր, պիտի չըյաջօյլի իւր ստորակարգեալները համոզել՝ որ զինքը դադար միացունեն :

Հաճի—Սաֆէր միջամտել ուզեց, բայց նախագահը յանդիմանական շարժմամբ հրամայեց իրեն որ կուսույն մէջ չը մտնէ :

— Լա՛ւ, ըսաւ նախագահը պատգամաւորին . այս իրիկուն Սերասը քաղաք պիտի տարուի, մենք իրեն համար պատասխանատու ենք : Հարիւր թիւրքմէնք արգելալիանը պիտի պահպանեն՝ այն տանը մէջ՝ զոր է միւրը պիտի ոլորէ, ութ օր հոն կենալու համար, և ուրիշները միայն մեր ներկայութեան անոր հետ պիտի կարենան խօսիլ Գո՛հ ես :

Մուհամմէտ տեսներով որ որսը ձեռքէն կը վախչի,

— Զիս զարմացնող կէտն, ըսաւ, այն է՝ թէ Հաճի—Սաֆէր, որ կրնայ մէկ բառով ամբաստանութիւնս ջրել, թող կուտայ որ զինքը բանտարկեն . Հոս, ինչպէս Պուխարա, չեմքն կնիքը՝ զոր ամենքս ալ Սերասին

ձեռքը տեսած ենք, իւր հզօր պաշտպանութիւնը կը տարածէ Սաֆէրին վրայ, և զանիկա անբռնաբարելի կ'ընէ: Ինչո՞ւ Հաճի այս կնիքն երեւան չը հասնէր:

Մուհամմէտին յարձակումը զօրաւոր էր. և Սաֆէր այնչափ լաւ հասկեցաւ՝ որ բոլորովին այլ յայլմէ եղաւ: Բարեբաղդաբար, Թիւրքմէնաց ժողովը՝ աշխարհի միւս ատեաններուն պէս ըլլալով, տուած որոշումն ետ չառաւ:

Թիւրքմէնք սկսան իրարու հետ հծծել և մատով իրենց Սեբաբը ցուցնել. հասկեցան՝ թէ ոստիկանաց դըլխաւորին խօսքերէն ո՞րը ճշմարիտ է. բայց միատեղ որոշում մը տուին, զոր նախագահը Մուհամմէտին հաշտեց.

— Լմիրը պիտի ամբաստանէ, և մենք պիտի դատենք ութ օրէն վերջը. Ոյսօր մեր որոշումն ետ չենք կրնար առնուլ. Գնա՛, և մեր խօսքերն Լմիրին հաղորդէ: Արեւուն մարը մօտելէ յառաջ, Սեբաբը հարիւր հեծեալով ձեր որոշած տեղը պիտի երթայ. Բայց թող իւր դըլխուն մէկ մազին չը գպին, դատը լիննալէ յառաջ, սրովհետեւ եթէ իրեն վարձանք մը պատահի, յանցաւոր ըլլայ չըլլայ, իմացսը տիրոջը՝ որ Թիւրքմէնք քար քարի վրայ պիտի չը թողուն իւր պալատին և քաղաքին մէջ: Հիմա գնա՛, պատգամաւորութիւնդ լինցած է: Նախագահը շարժում մ'ընելով, Թիւրքմէնք ելան. այս շարժումը արձակման նշան էր. այնուհետեւ աւելի բառ մ'արտասանելը, անպատշաճութիւն կը համարուէր: Մուհամմէտ կատղած և կրակ կտրած՝ մեկնեցաւ:

Երբ Սաֆէր առանձին մնաց իւր նախկին ընկերաց հետ ժողովոյն վրանին մէջ, խօսք ուղեց. այնչափ վարպետորդի էր՝ որ առանց դժուարութեան ուրիշներն իրեն մօտիկ ընել տուաւ:

— Ընկերք և բարեկամք, ըսաւ, եթէ այն մարդուն առջև ինքզինքս չարդարացուցի, անոր համար էր որ Լմիրին գերւոյն զրպաւտութիւնը կ'արհամարհեմ, այն գերւոյն՝ որ անձնական թշնամիս է: Հոս ձեր առ-

չեն եմ, մինակ և արդեւական. հիմա ձեզի հետ քիչ մը խօսելով, ինքզինքս պիտի արդարացնեմ, և կը յուսամ՝ թէ կրնամ արդարանալ մահմետականաց առջև՝ փաստեր մէջ բերելով:

— Խօսե՛, խօսե՛, աղաղակեցին թիւրքմէնք:

— Այո՛, ըսաւ Սաֆէր, ճշմարիտ է որ շատ անգամ գաղանի խիւլայի իշխանուհին տեսայ :

Խառնաշփոթ աղմուկ մը Սաֆէրի խօսքն ընդմիջեց: Թիւրքմէնք ամենը մէկտեղ կը խօսէին և սպառնալից ձևեր կը բանեցունէին. Բայց Սաֆէր՝ նախագահին օգնութեամբ այս անգամ ալ զանոնք հանդարտեցնելով:

— Բայց, շարունակեց, խիւլայի իշխանուհին Մուղաֆֆէրի կինը չէ և պիտի չըլլայ: Իւր հայրը, էլ—Ումրա Էմիր պատգամաւորութիւն մը կը զրկէ, որ եւրեք օրէն վերջը հոս պիտի ըլլայ. այս պատգամաւորութիւնն էլ—Ումրա Էմիրին աղջիկը պիտի պահանջէ, ինձի տրուելու համար: Մարդարէն չըսե՞ր՝ թէ հօր մը կամքը նուիրական է: Էլ—Ումրա Էմիրն իւր աղջիկը ինձ յանձնեց՝ վերջին անգամ խիւլա ճանապարհորդած առտեն. իւր պատգամաւորութիւնն ալ իմ խօսքեզս պիտի հաստատէ բեղի, ըսաւ Սաֆէր նախագահին . . . : Աղջիկը տեսնելու իրաւունք չունէի՞:

— Եթէ այդ է ճշմարտութիւնը, պատասխանեց նախագահը, մէկ դէ կը թողունք ամբաստանութեան այս կէտը:

Սաֆէր՝ խօսքը շարունակելով,

— Այո՛, ըսաւ, Ռուսաց դէտեր զրկեցի :

Բայց դիտե՞ք ասոր պատճառը. Մուղաֆֆէրը համադրու համար՝ թէ մատնութիւն ըրած է. որովհետեւ պիտեմ՝ թէ գաղտնի թաշքանա հաղորդակցութիւն կրնէ և գունդն երեսի վրայ թողուլ կուզէ: Ա՛հ, դաւաճանութիւնը լաւ մեքենայուած էր: Բարեբաղդարար կայր բռնաւորներ չէք, և ձեր արդարութիւնը լուսաւորուելու պէտք ունի: Վաղը չէ միւս օրը, պատգամաւորը հոս պիտի ըլլայ, թերևս վաղը. դէտերս, զոր ձեր առջև պիտի ընդունիմ, յուսամ՝ թէ իրենց պաշ-

տօնը պիտի կատարեն, դատաստանը վերջանալէ յառաջ :

Հիմա իմ դէմ եղած երրորդ ամբաստանութիւնը պիտի հերքեմ, այսինքն սրբապղծութեան ամբաստանութիւնը : Բնաւ այսպիսի յանցանք մը գործած չեմ, յանցանք մը, որ ամենէն զարհուրեցիւն է, որովհետեւ զԱստուած և զմարդիկ կը թշնամանէ : Թիւրքմէնաց Սէրաֆէն իրեններուն մէջ փախուստի ճանաչայ գործածելու վատութիւնը յանձն չառնուր : Կամ ճակատաբաց պիտի պտըտիմ, կամ զլուխս պիտի իյնայ, որովհետեւ ամեն բան Աստուծոյ ձեռաց մէջ է :

խողովը լուռ կեցած էր : Իրարու ետեւէ թիւրքմէնք վրանէն դուրս ելան, և արգելական Սէրաֆէն առջևէն անցնելով՝ իւրաքանչիւր թափառական Գօրանին առ' խօսքը զուրցեց :

« Աստուած միայն արդար է, և իւր արդարութեան կշիռը հրեշտակաց ձեռօք ձուլուած է : »

ԻԱ.

ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻՒՆ.

Երկու ամսէ 'ի վեր, Սմրղանտի ընդհանուր տեսքը բոլորովին փոփոխած էր : Քաղաքը պաշարման վիճակի մէջ էր, որովհետեւ Քիւրչաքաց, Խըրխըղաց և Թիւրքմէնաց անզուսպ գոռնդերը, որք Ամու — Տէրիայի վըրայ խորտակուած բանակին մնացորդներն էին, դաշտին մէջ կը պտըտէին, և երբեմն մինչև քաղաքին դրան կը մօտենային մարտ դնելու համար :

Պատերազմը կը շարունակէր այս անուաճելի երկրին բոլոր կողմերը : Եթէ այսօր վաշտ մը Սմրղանտէն դուրս ելնելով՝ թափառականներն անապատը վարէր, հետեւեալ օրը, երբ Ռուսք ամբողջ մտնէին, ցրուած

Թափառականք վերստին ժողովուելով՝ աւագակութեան և աւարառութեան կ'սկսէին Մուղաֆֆէրի քաջաւերու թեամբ , որոյ կալուածները ռուսական երկրին սահմանակից էին :

Ամեն զորութիւն և ջանք 'ի գործ պիտի դրուէր , Թափառականաց յարձակմանց վերջ տալու համար . և եթէ չէր ուղուեր՝ որ Լմիրը նոյն իսկ իւր մայրաքաղաքին մէջ նեղը մտնէ՝ իրեն հետ խաղաղութիւն պիտի ըլլար : Թաղքանտ այս խաղաղութեան հնարքներուն վըրայ կը վիճէին , բայց տակաւին պաշարումը վերցուած չէր :

Յերեկ ատեն , կրնային ելլել մտնել քաղաքը բաց դռներէն , բայց գիշերը բնակիչներն ամբողջն ներսը կը քաշուէին , և միայն պահանորդները , որք արթնութեամբ խրամներուն վրայ կը հսկէին , անապատացեալ փողոցները կը շրջէին . Մահմէտական բնիկները , միշտ թշնամի Ռուսաց , ա'լ աւելի թշնամացած էին Հաճի—Սաֆէրի աներեւութանալէն 'ի վեր , և Թափառականաց հետ յաբաւեցութիւններ կ'ընէին . Բաղմաթիւ անկանոն Ռուս զինուորք , որք Թուրքաստան արշաւելու եկած էին , չէին կրնար հանգարալի քաղաքին մէջ ըլլալով հանգերձ , որոնք շատ բաներէ ալ զրկուած էին . Չինուորաց մէջ դասաւքութեան շատ գէպքեր պատահեցան , և նոյն իսկ պաշտօնակալք , հաւանականաբար շատ ստակ շահելու յուսով՝ Թափառականաց յափշտակութեանց կը մասնակցէին . մէկ մ'ալ որ Պարսկաստանի սահմանն անցնելու և փախչելու գիւրութիւն կուր Թափառականաց հետ միացած ատեննին :

Մօլթոմի խտուրթիւն ձեռք առնելու ստիպուելու . պահանորդներէն զատ՝ միւս զինուորաց և պաշտօնակալաց արգիլուեցաւ , քսան և չորս ժամու մէջ հրացանի բռնուելու պատժով , քաղաքէն դուրս ելլել , այլ ամբողջն մէջ մնալ դրանց վակուելէ վերջը :

Պահանորդաց այս վիճակը նեղ և ճանրայնորդ դուրսուած քաղաքի մը մէջ , — որովհետեւ շրջակայ վայրաց բնակիչներն ալ հոն ապաստանած էին — շատ չէր յար-

մարեր ղինուորաց և պաշտօնակարաց . անոր համար ա-
մենքն ալ խաղաղութեան կը բաղձային, հակառակ Ռու-
սաց յաջողութեան իւրաքանչիւր յարձակման ատեն . ու-
րովհետեւ այս անօգուտ պատերազմն ամեն մարդ յոգ-
նեցուցած էր :

Թիմուրի պալատին մէջ ալ ամեն բան կերպարանա-
լիւս եղած էր : Այլ ևս զբօսնելոյ համար դիշերական ա-
կումբ տեղի չէր ունենար : Ամբողին կամարածն դուռը
խիստ քիչ անգամ կը բացուէր, եղած աւերները, ա-
պականութիւններն և վնասներն երկու ամսուան մէջ Մո-
լօթօֆ ծերացուցած և կոմսուհւոյն դիմաց գեղեցիկու-
թիւնը կորսնցուցած էին :

Հակառակ ասոր, նոյն իսկ այն օրը՝ յորում Մու-
համէտ Հաճին ամբաստանեց, Միդլանտ տօնի և ցնծու-
թեան մէջ էր . այլանգակ կերպարանքով հետաքրքիր
բաղմունքէն մը ժողուած էր պալատին բոլորտիքը, Ամ-
րոցին դիմաց, շտապաւ բաց դեղեցիկ շինուած փայ-
տէ շէնք մը, որոյ վրայ ոսկիէ խաչ մը կար, ամենուն
ուշը գրաւեր էր : Մեկ մէթրօ լայնութեամբ դուռ մը
բևեռուած էր՝ Թիմուրի պալատէն դէպ ՚ի այս շէնքն
առաջնորդող ճանքուն վրայ . ճանքուն երկու կողմերն
ալ ծաղիկներ շարուած էին, Շէնքին դուռը բաց էր .
ներսը՝ ոսկեղօծ աշտանակներու մէջ լոյսերը կը փայփը-
լէին . քրիստոնէական եկեղեցի մ'էր այս շէնքը, որ Սար-
թիներուն հետաքրքրութիւնը կը շարժէր, որովհետեւ
բնաւ այնպիսի շէնք մը տեսած չէին իրենց երկրին մէջ :

Կաղաչենք ընթերցողը՝ որ մեզի հետ այն կապու-
տակ սրահը մանէ՝ ուր արդէն շատ անգամ մտած ենք
միատեղ : Մարթա իւր սովորական տեղը նստած էր,
բաց անկարելի էր զանիկա ճանչնալը : Տակաւին խիստ
գեղեցիկ կ'երևէր, բաց առողջութիւնը խանգարուած
էր : Ի՞նչ հարսի զգեստով՝ Մարթային առջև ոտքի վը-
րայ կեցած էր : Պալատին դիմաց գտնուած փայտէ ե-
կեղեցին՝ Պասալքի ծախիւք շինուած էր : Ամուսնու-
թիւնն այն իրիկունը պիտի կատարուէր . բոլոր կարևոր

թուղթերը շատ օրերէ ՚ի վեր հասած էին :

— Սյո՛, Լի՛զ, հրեշտակ իմ, կ'ըսէր Մարթա, ճըշմարիտ է, կը զոջամ' և կամբաստանեմ ինքզինքս, ուրովհետեւ ես էի զքեզ այդ ամուսնութեան դրդողը . բայց այսօր ալ՝ ամուսնութեանդ վայրկենին, վերջին անգամ քեզի հարցնել տարած կը համարեմ՝ թէ լաւ մտածա՞ծ էք :

— Կատարեցապէս, պատասխանեց Լիզ ծիծաղելով : Խօսնաւունս պակասութիւնները կը ճանչնամ, բայց երբէք չեմ վախնար :

— Ի՞նչ ապահովութիւն :

— Միշտ ցրտութիւնս երեսս կը զարնէք . ճշմարիտ է, ցուրտ բնութիւն մ'ունիմ : Մինչև ցարդ՝ եռանդ, բորբոքումս և կիրք կոչուած բաները ճանչցած չեմ, և ճանչնալ չեմ ուղեր . ասոնք այնպիսի զգացումներ են՝ որ գրեթէ միշտ խենդութիւն դործել կուտան և յաճախ չար դործեր :

Մարթա շարժում մ'ըրաւ, բայց Լիզ դայն չընըշմարելով,

— Կենացս բոլոր դործերը, շարունակեց, կը քննեմ, և այս առաջակայ դործոյն վրայ՝ որ հարկաւ ամենէն կարևորն է, երկու ամիս մտածեցի : Եթէ ապագայս սպառնացեալ տեսնէի, մանրերկրորդ մ'ալ չէի դանդաղեր այս ամուսնութենէն հրաժարելու : Բայց զՊատալքի լաւ ճանչնալով հանդերձ և խիստ լաւ կը ճանչնամ, հոգ մի՛ ընէք :

— Վստա՞հ էք, ընդմիջեց Մարթա :

— Կուզե՞ս որ Պատալքին քեզի նկարագրեմ :

— Այո՛, պատասխանեց կոմսուհին չար ժպտով մը :

— Թեթեւ, յանդուգն, պճնասէր և անձնադորով, և ձեզի քան թէ ինձի սիրահար է :

— Ո՛հ, ըսել ուղեց Մարթա, ժխտման ձևով մը :

— Սյո՛, այո՛, ըսաւ Լիզ ծիծաղելով :

— Բայց :

— Ունեցած սէրն ալ իւր բոլոր զգացմանց կը նմանի, ըսել կուզեմ՝ թէ հարեանցի է : Կուզէ որ ամբողջ

Ռուսաստանի մէջ վրան խօսին , անոր համար զիս կնութեան կառնու , Լրագրաց մէջ հետեւեալ խօսքերը պիտի գրուին , « Սմիղանտի մէջ , Կայսրութեան հարաւային կողմերը , Պ. Պասալսքի , քաջ և նշանաւոր պաշտօնակալն առաջին քրիստոնէական ամուսնութիւնը կատարեց . . . » Նոյն իսկ կայսրն ալ այս տողերը պիտի կարդայ . Թերեւ Փարիզ ալ վրան խօսուի
 . . . : Հոս , ամենուն խօսակցութեան նիւթ^ը եղած է : Մի և նոյն պայմաններով իւր հանւոյն եղբօրն աղջկան հետ պիտի ամուսնանար : Ի՞նչպէս կուղէք որ գեղեցիկ կնոջ մը հետ չամուսնանայ , ժանաւանդ թէ սպառնաւոր ընտանիքէ ալ է :

— Ի՞նչպէս , Լի'զ , ըսաւ Մարթա , այս ամենը դիտնալով հանդերձ՝ Պասալսքիի հետ կամուսնանաք :

— Ստուգիւ , լաւ մտածեցի . բոլոր իւր պակասութիւններն իմ համար երջանկութեան երաշխաւորութիւններ են : Արդէն զիս կը յարգէ , և երբոր զիս լաւ մը ճանչնայ , այն ատեն ալ աւելի պիտի յարգէ , որովհետեւ իւր անունն արժանապէս պիտի կրեմ : Հիմա բաւական ինձի սիրահար է , աւելի ուշ պիտի դայ յարգանքը , և խաղաղ , հանդարտ և թշուառութենէ ղերծ ամուսնական վիճակ մը պիտի ունենանք : Այն պիտի մարդ մ'ընտրեցի , որ երբեք իմ վրայ պիտի չիշխէ , և որովհետեւ ես ալ իշխելու վիպիաք չունիմ , հետեւաբար կատարեալ երջանիկ պիտի ըլլանք :

Լիզին իւրաքանչիւր խօսքը սլաքի հարուածներ էին , որք զՄարթա կը զարհուրեցուցանէին . կոմսուհին այնչափ նեղն ինկաւ եւ Լիզ այնպիսի իշխանութիւն մը բանեցուց անոր վրայ , որ Մարթա հառաչելով ,

— Զձեզ այսչափ դրական չէի կարծեր , պատախա՛նեց :

— Ո՛րչափ կը սիրեմ ճանապարհորդութիւնները , արկածներն եւ փոփոխութիւնները , այնչափ կուղեմ որ ներքին կենացս մէջ խաղաղ ըլլամ : Մէկ խօսքով . Պ. Պասալսքիի հետ կամուսնանամ , որովհետեւ համոզուած եմ՝ թէ ինձի սաստիկ սիրահար չէ , եւ մէկուն ալ պի-

տի չըլլայ :

— Ինչէ՞ն գիտէք :

— Որովհետեւ ձեզի պէս պաշտելի արարածոյ մը չսիրահարեցաւ, սիրելի՛ կոմսուհի :

— Շողոքո՛րթ Ահա այս իրիկուն տիկին Պասալքի պիտի ըլլաք :

— Ես լո՛յսօժարութեամբս (ո՞ր բէ՛ռն) ամուսնութիւնն ընտրեցի. այս գործողութեան մէջ ծնողացս կամքը չը կայ. պարտաւ տեղը գիտնական մարդու աղջիկ չե՛մ :

Մարթա՛, քիչ մը մտածելով,

— Այո՛, ըսաւ, թերեւս ըսածնուդ մէջ ճշմարտութիւն կ'ենայ. բայց դուք ինդինքնիդ բաւական կը ճանչնա՞ք : Մտիկ ըրէ՛ք, աղջիկս, ես ալ ձեզի պէս ուսում մըն առի եւ յօժարութեամբ ամուսնացայ, (ճախ՛ա՛ ո՞ր բէ՛ռն) կարծելով՝ որ ընտրեանս պիտի յարմարի : Բայց հիմա, արդեօք ինձմէ աւելի թշուառ կ'ին մը կը ճանչնա՞ք :

Լիզ զարմացմամբ կոմսուհւոյն վրայ նայելով,

— Այո՛, պատասխանեց, այո՛, սիրելի՛ կոմսուհի :

Մարթա՛, անոր ձեռքը սեղմելով,

— Բան մը չէ՞ք տեսներ, ըսաւ, բան մը չէ՞ք իմանար : Ո՛հ, ես կը կարծէի՝ թէ ամեն բան խմացած էք, եւ ասոր համար զձեզ կը սիրէի :

— Բարեկամ՛, հասկցայ՝ թէ հօր եղբօր սրբիս կը սիրէիք, եւ թէ անոր մահուան վրայ կը տրամիք : Յա՛մենայն սրտէ գըքեղ կ'ողբայի. չեմ կարծեր՝ թէ պարտքերնիդ մոռցած էք, եւ կը յուսամ՝ թէ ձեր վիշտն օր մը կը վարատի :

— Ո՛հ, ո՛չ, հօր եղբօր որդիդ ինձի չսիրահարուեցաւ, այլ խօսնայրս եղաւ, բայց խոստմունքներս դրժեցի այն ինչ պատճառաւ կամ հալարտութեամբ : Օր մը տեսայ որ թշուառութեանս պատճառքն ես եղած եմ, եւ երբ զգացի՝ թէ այս մարդը կը սիրէի, զինքը սպանդանոցը (պատերազմ՝) ղրկեցի :

— Ի՞նչ չափազանցութիւն :

— Ա՛հ, չէ՞ք հաւատար, թերեւս կը կարծէ՛ք թէ

այս արիւնաթաթաւ ստուերին՝ որ միշտ զիս կը հալածէ, և այն սոսկալի իրականութեան մէջ տեղ մնալովս՝ որ գիշեր ցերեկ ինձի հանգիստ չը տար, երջանիկ եմ: Բարի, զգայուն և անձնանուէր մերդ մը ճանչցած եմ, որ ամեն բանի հակառակ և մինչև մեռած ատեն զիս սիրած է. հիմա դիակ ըրի այն մարդը՝ ինքզինքս ծեր աղուշի մը ծախելու համար, որ միայն լու և ողբալ գիտէ:

— Ո՛հ, կոմսուհի՛:

— Չէ՞ք գիտեր թէ հիմա ի՞նչ տեսակ կեանք կը վարեմ այս ծերին քով, որ էրիկս է, և զիս ձանձրացնելու աստիճան՝ կըսիրէ զիս: Կատեմ այս մարդը՝ որ ինձմէ երիտասարդութիւնս յափշտակեց, կատեմ այս մարդը՝ որուն սուտ համբաւն ինձի զոհել տուաւ իմ սիրածս:

Լիզ՝ կոմսուհին ձեռքն անոր բերնին վրայ տանելով,

— Ո՛հ, ըսաւ, այդպիսի խօսք մի՛ բնէք. ձեր ըսածները զիս կը խռովեն: Պարտքը կրքէն վեր է: Պիտի սիրէք ձեր բարի և անձնանուէր էրիկը, եթէ ոչ սիրով, գէթ բարեկամութեամբ:

— Է՛հ, ճիշդ ատոր համար է որ կը ցաւիմ: Այն իշխանութեան ուրախութիւններէն՝ որուն ծարաւ էի, հիմա կշտացած եմ: Ինձի մարդ մը պէտք է, որ իմ վրայ իշխէ, այս մարդը իմ սպաննել տուածս պիտի ըլլար: Էրիկս միայն հեծել և հանդերձիս քղանցը պաղնել գիտէ: Կը կարծէք՝ թէ հողաթափներս ծերի մը դիմուն վրայ սրբելով, միշտ հանդը և ուրախութիւն կ'զգամ: Մի անգամ աղէկ է, բայց բոլոր կենացըս մէջ

Լիզ Մարթան դիտեց, և այս տխուր և արհամարհոտ հոգւոյն խորերը զինքը դարհուրեցուցին. լռեց, բայց Մարթա խօսքը շարունակելով,

— Տակաւին կը պիտամ: Քանի՞ անգամ բերանս բանալ ուզեցի իրեն (էրկանը) բռնելու համար թէ Սարգիսը կը սիրեմ և զինքը կ'ատեմ. բայց չը համարձակե-

ցայ գլխալուլ Էրիկս 'ի սրտէ զիս կը սիրէ , բայց այս սէրը զիս կ'սպաննէ : Ստեղծ վատութիւնը յանձն կառնում : Երբ ցառոցս և վշտացս պատճառը կը հարցունէ ինձի , զոր չեմ կրնար ծածկել , իրեն կ'ըսեմ՝ Թէ հիւանդ եմ , Թէ՛ կլիման ինձի չը յարմարիր , և ուրիշ հաղար ու մէկ պատճառանքներ : Այն ատեն հրաժարական տալ կուզէ , ինձի հետ Զուիցերիա և խալիսա մեկնելու համար : Կը զոհէ այն ապագայն՝ որուն վախաքած էր , զինքն անարգող կնոջ մը ջիղերը հանդարտեցնելու համար : Ո՛հ , այս մահուդ :

Լիզ՝ զարհուրելով Մարթայի խօսքերէն ,

— Խեղքերնիդ կորսնցուցիք , ըսաւ , լռեցէ՛ք :

— Երբեմն աչքերէն բարկութեան կայծեր կը ցայտեն , և կարծես իմ հետ կռուիլ կուզէ : Բայց քիչ մը վերջը , վատը , ծունկի վրայ գալով , ինձմէ ներումն կը խնդրէ : Ես ալ իրեն պէս վատ ըլլալով , ստախօսութիւնըս կը շարունակեմ : Չեմ համարձակիր Էրիկէս վրէժ պահանջել՝ իմ սիրած և սպաննած մարդուս համար :

— Թողէ՛ք որ ես ձեզի հանճարեղ խօսքեր խօսիմ , ըսաւ Լիզ , Մարթային քով ծունկի վրայ գալով . ինձի մօտիկ լրէ՛ք , որովհետեւ շատ անգամ ըսած էք՝ Թէ խօսքերդ ինձի աղէկ կուզան :

— Խօսեցէ՛ք , հրեշտակս , բայց ոչ ոք կրնայ բժշկել սիրտս մաշեցնող վէրքը :

— Նախ սա՛ կ'ըսեմ՝ Թէ ինչո՞ւ այդչափ խղճմբասնքնիդ եկաւ : Մարդիսը ձեր հպարտութեան զոհեցիք . ճշմարիտ չէ , երեք տարի կրնէ , բայց երկու ամսէ 'ի վեր է որ կը զղար : Ինչո՞ւ իրեն մահուան ինքզինքնիդ պատասխանատու կ'ընէք : Այո՛ , մահուանը պատճառ եղաք , բայց անուղղակի : Եթէ մէկը տուն մը շինել տայ եւ դորձաւոր մը բարձր տեղէ մը ինչայ , չափազանցութիւն չըլլար ասոր մահուան վրայ սաստիկ խիղճ ընելը :

— Անուղղակի՛ , կ'ըսէք . ուրեմն բան մը չէք գիտէր , Մեկնել չէր ուզէր . ես անարժան խորամանկութիւն մը բանեցունեալով՝ զանիկա այն դժոխային ար-

շաւանայ դրկեցի :

— Այո՛, բայց ձեր պարտքն էր . կը սիրէիք զանիկա , անոր համար ձեզնէ հեռացնել ուղեցիք :

Մարթա Լիզին գլխէն բռնեց և եռեւ զարնելով ,

— Ոչ , ըսաւ , մեռցուցի զանիկա , որովհետեւ քու վրայ կը նախանձէի :

— Իմ վրայ :

— Այո՛ , հիմա ամեն բան կը հասկնամ :

Լիզ ելաւ , և հանդարտ , ծանր , վեհ և իշխանական ձևով լեցուն ձայնով մը ,

— Մարթա՛ , ըսաւ , յանցանք մը ուրիշ յանցանքի թողութիւն չհամարուիր : Էրկանդ դէմ ունեցած ընթացքդ աւելի յանցաւոր կընէ զձեզ : Ոչ թէ միայն մէկ , այլ երկու հոգի միառեղ թշուառացնելու պատճառ պիտի ըլլաք :

Լիզին վեհ կերպը կոմսուհւոյն ազդեց . բազմոցին վրայ իյնալով ,

— Բայց , ըսաւ , չեմ կրնար :

— Կարենալ պէտք է , քաւութիւնն ասիկա պիտի ըլլայ :

Դրան ետեւէն քրքիշ մը լսուելով՝ երկու կիները վախցան . վերջը դրան վարագոյրը վերցուելով՝ Մօլթօֆ մտաւ . իրեն ետեւ Պասալսքի բարձրածայն կը ծիծաղէր :

— Ոյս Մարթիները , կ'աղաղակէր Մօլթօֆ բոլոր ձայնովը , աշխարհի կատարածը կը տեսնեն մեր շինած եկեղեցւոյն մէջ :

Այս տարածամ՝ ուրախութիւնն ա՛լ աւելի տխրեցուց Մարթա և Լիզին համբերութիւնն հատուց . Պասալսքի բան մը չնշմարեց .

— Ժամանակն է , կ'ըսէր Մօլթօֆ Լիզին , երթանք :

Իւրաքանչիւր անգամ որ Մօլթօֆ կնոջը քով կը մտնէր , երկոտ և անհանդարտ կերպարանք մը կունենար . իւր չաստուածուհւոյն շրթանց վրայ ժպիտ մը տեսնելու կը փախաքէր՝ ծեր սիրահարներու յատուկ եղած կրքով :

Մարթա դժաց էրկանը վրայ՝ անոր դիմաց այլայլութիւնը տեսած՝ ատեն . ժպտելու փորձ փորձեց , և ձեռքն անոր երկընցնելով ,

— Այսօր ըսաւ . զիս չէք դրկեր .

Մօլթօֆ Լիզին և Պասալքիին ներկայութիւնը մոռնալով , դէպ ՚ի կինը վազեց , կատաղութեամբ զանիկա գրկեց , ծունկի եկաւ և կնոյ հանդերձը պազնելէն վերջը՝ ուրախութեամբ սաքի վրայ ելլելով ,

— Երջանկութեան ճանքան երթանք , ըսաւ , նշանածներուն ,

Մօլթօֆ Լիզին բաղկէն բռնելով՝ ուրախութեամբ Պասալքիին ըսաւ .

— Պ . օգնական—զօրապետ , այս իրիկուն իրաւունքդ կը յափշտակեմ :

Երբ դուռը փակուեցաւ , Մարթա թաշկինակով երեսը ծածկեց և յազուց հանելով ,

— Չեմ կրնար , ո՛չ , չեմ կրնար , կ'ըսէր :

Եկեղեցին բազմութիւնը շատ էր . ֆահանայն հարսանեաց պատարագն աւարտելէ վերջը՝ ժողովրդեան կողմը դառնալով , ըստ սովորութեան հարցուց .

— Չեղնէ մէկը՝ Պասալքի զօրապետին Լիզ կօրէֆօրիորդին հետ միաւորութեան կը հակառակի՞ :

— Ես , աղաղակեց ուժգին ձայն մը .

Բոլոր ներկայ գտնուողները՝ ափշած , դէպ ՚ի այն անկիւնը դարձան՝ ուսկից ձայնն եկած էր : Մուրացիկ Գերմէշ մը սեղանին առջև դալով ,

— Ես կը հակառակիմ այդ ամուսնութեան ըսաւ :

— Ո՞վ է այս խենդը , աղաղակեց Պասալքի , թող դուրս հանեն :

Բայց Գերմէշ ձեռքը Պասալքիին ուսին վրայ դնելով

— Պասալքի զօրապետը , ըսաւ , իւր նախկին բարեկամը չճանչնար . ո՛չ ալ դո՞ւք , ընկերք : Կալանաւորութեան փիշտերը զիս բալթովին կերպարանափոխ բրին :

— Ուրիշֆը , աղաղակեց Մօլթօֆ . կենդանի՛ է

(Ծարանակի)

Ա Ջ Խ Ա Ր 4

Ձի՞նչ իցէ աշխարհ վասն իւրոց իսկ բնակչաց՝ որք սիրենն զնա, և արբեցեալ իմն թուին 'ի հաճոյից նորա և ոչ կարեն զանց առնել զնսմաւ։ Ստրկութիւն յաւիտեական է աշխարհ, յորում ոչ ոք վասն անձին կեայ, և յորում առ 'ի լինել երջանիկ, պարտ է խոնարհիլ համբարել զշղթայսն և սիրել զգործութիւն նորա։

Առօրեայ իմն յեղափոխութիւն արկածից մի զմիոյ կնի զարթուցանէ 'ի սիրտս փառափրացն աշխարհի բուռն և յաւալի կարիս, ատելութիւնս գծնդ ահա վարանքս անգոռնելիս, երկիւղս գառնադոյնս, յաշարկոտութիւնս անյադոս և միշտս անըմբերելիս։ Աշխարհ անիծից է այս, յորում և ջանկութեանց իսկ են փուշք և դառնութիւնք։ Մանրատաղաուկ լինին զուարճութիւնք 'ի մելութիւնս անդ և 'ի զառածանս իւրեանց, ոչ ևս հաճոյանան կենակցութիւնք՝ 'ի հակառակ ակործակաց բախեալք և յղղացմանց, ամենայն կրից և մեղապարտ յօժարութեանց գոն ձանձրոյթ և աղէտք և պարսաւ։ Տեսարանք ոչ ևս գտեալ 'ի հանդիսատեսս իւրեանց, բայց ոգիս գետնաքարշս՝ զոր անշափ զառածանք անտռակութեան և եթ կարեն յուզել, կորուսանեն զհաճոյս իւրեանց և գրգռեն հեշտութիւնս՝ որ 'ի յայտ զմեղան ամեն 'ի հեռուստ և լարեն ողորայթս անմեղութեան, Հակիրճ ասել. վայր իմն է աշխարհ, յորում նոյն ինքն յոյս՝ որ կիրս ինչ քաղցր թուէ գոլ, զամենայն մարդիկ թշուառացուցանէ, յորում և որք ոչն յուսան ինչ՝ առաւել եղկելի զանձինս համարին, ուր առօրեայք են ամենայն իսկ հաճոյք և ուր տաղալիութիւնն է յաւէտ բաժին քաղցր և հեշտադոյն զոր

ակն ունիմք 'ի նմանէ :

Այս իսկէ աշխարհ. և աշխարհ ոչ զխաժամութիւն զայն կոչեմ, որ ոչ բնաւ գիտէ զհաճոյս մեծամեծս և ոչ զհրապոյրս բաղդի և պատուոյ և ճոխութեան, այլ զմեծամեծս աշխարհի՝ զխառաւորսն արքունեաց :

Եթէ աշխարհ երջանկութեամբ և եթ առօրեայ վիճակին իւրեանց ձգէր յինքն զմարդիկ, որպէս ոչ առնէ երանելիս, զնոյն և ոչ բնաւ կարող էր առնել իւր երկրպագուս Հանդերձեալն՝ զոր հանապազ առաջի աչաց մերոց դնէ, ձեռն տայ նմին 'ի շաղկապանել ըզմեզ . բեւեռէ զմեզ ընդ ինքեան մեծամեծ ակնկալութեամբ, անբաւական դտեալ 'ի պարզեւս իւր հաճել զմեզ, և անտի խոստմամբ ոչ տայ մեզ բնաւ ըզմըտաւ ածել զոչնչութիւն վայելութեանցն իւրոց :

Ամենայն ոք հանապազ խոստովան լինի 'ի բանս իւր զունայնութիւն մարդկեղէն իրաց և ամենայն ոք զնայ անդրէն 'ի շաւիղս ընդունայնութեան և պատրանաց . աշխարհ տեսմբ ոչ ինչ է, այլ սակայն և վասն աշխարհի միայն կեամբ . յաւէտ իմաստունք 'ի բանս և յետնեալք 'ի դործս . վիլխոսովայք՝ յանօգուտ շաղկապութիւնս, գուհիք՝ յամենայն ընթացս կենաց մերոց . հանապազ ճարտարախօսք 'ի պարսաւել զաշխարհ, և հանապազ կաթողինք 'ի տիրել զնա : Ծուներ կրկնեմք ընդ այլոց բաղմաց առաջի պատկերին՝ զոր ահա ոտընհար առնեմք . անարգանաց փոխանակին վերստին մեծարանք . Որ ինչ մեծ թուի յաչս աշխարհի, այն մեծ է և յաչս մեր, և զոր նայն կոչէ երջանկութիւն՝ այն է և երանութիւն ցանկալի որտեղ մերոց, և զոր փառաւորէն աշխարհ՝ այն միայն են փառքն ոք խողեն զաչս մեր :

Այլ աշխարհ առաւել ևս յանկուցիչ է հրապուրանօքն խոստացելովք քան շնորհօքն զոր տայ մեզ : Ոչ ոք ապաքէն՝ յորոց աշխարհ զարտուղի հանեալ ընդ քարշածէ, գոհ է զվիճակէն իւրմէ : Եւ եթէ յոյս երջանկագոյն ևս կենաց ոչ քաղցրացուցանէր զվիշտս արդեան վիճակի մերոյ և ոչ զտիրտս մեր կտպեալ կաշկանդէր

ընդ աշխարհի , յայնժամ շատ լինէին արդեօք տաղ-
տուկք և լեղի դառնութիւնք աստիկենաց՝ սթափե-
ցուցանել զմեզ 'ի մոլորութենէս : Բայց մեք ամենեքին
ճարտարք եմք 'ի զառածանիւ և ևս դառնութեամբ
վիճակին մերոյ . քաւ 'ի մէնջ ասել եթէ ոչ կարէ աշ-
խարհ առնել երջանիկս , և եթէ այլուր պարտ է 'ի
ինդիր երջանկութեանն լինել՝ որում ցանկամք և զոր
ոչն գտանեմք յաշխարհի . անձամբ անձին խոստանամք
զոր ինչ պակասէն մեզ և զոր ըղձանամք : Զտաղտուկ
աւուրն ամօքեմք յուսով խօլական հանդերձելոց և ոչ
ինչ բնաւ օգտիմք 'ի նողկութեանցն՝ զոր խառնէ Աս-
տուած յանարժան կարիս մարմնոյ մերոյ 'ի կոչել ըղ-
մեզ առ ինքն , արբեցեալ անվախճան իմն և աղէտալի
պատրանօք ակնկալութեանց , զոր թէպէտ ելք իրացն
ոչ երբէք յաջողեն մեզ . սակայն նոր 'ի նորոյ ստեղծա-
նեմք մեզ պատիր ակնկալութիւնս՝ նշաւակեալ զանար-
դանս մեր . ցանկամք նորանորս՝ վարեալք 'ի ցնորից
երևակայութեան . ո՛չ երբէք վայելեմք . այլ յաւէտ
յուսամք : Այս է՝ ոչ սիրեմք զաշխարհս զայս յորում
չիք 'ի նմա երջանկութիւն կատարեալ , այլ զաշխարհն
ցնորից՝ զոր մեք մեղէն յօրինեմք . Ո՛չ ձգտիմք առճըշ-
մարիտն երջանկութիւն , այլ զինի ընթանամք ունայ-
նութեան պատկերի . որում ոչ երբէք կարասցուք ժա-
մանել . կեղծիք իմն է որ պատրէն զմէզ , և զոր 'ի
հեռուստ միայն նշմարեմք , և որ աներևոյթ լինի և
խուսավիէ 'ի մէնջ , մինչ կարծեմք 'ի բռնն ունել զնա :

Մասիյլեմն :

Թարգ .

Յակոբ Զաքարեան .

Ա. Ս. Ղ. Վարժ. Վանասցս :

Ա. Յ. Լ. Ե. Ի. Ա. Յ. Լ.

Մինչդեռ. օր մը Քսենոկրատ իւր վարժարանին մէջ իր աշակերտաց փիլիսոփայական նիւթոց վրայ կը խօսէր, Պողեմոն անուն ցովութեամբ չարահամբաւեալ Աթենացի պատանի մը վարժարանին տուէն անցած միջոցին, դուռը բաց դռնելով՝ ներս կը մտնէ գինէհարեալ, իւզածուրմ և գլուխը պսակ, և ունկնդրաց մէջ կ'երթայ կըրազմի՝ աւելի ծաղրելու քան թէ փիլիսոփայ, յին խօսքերը մտիկ ընելու նպատակաւ։ Սակնդիրք տիչելով կը զայրանան այս պատանւոյն դէմ, իսկ Քսենոկրատ բնաւ չխռովիր, այլ անիոփոխ դիմօք ճառին նիւթը փոխելով՝ կսկսի ժուժկալութեան և ըզգաստութեան վրայ խօսիլ, այս առաքինութիւնները ներբողելով՝ և ասոնց ներհակ ախտից ամօթն և վատթարութիւնը ցուցնելով։ Յոյս պատանին իւր ունեցած ախտից ազեղութիւնն իմանալով և ամչնալով, պսակը դիւնէ կը նետէ, և աչքերը ծռելով՝ ձորձով ինքզինքը կը ծածկէ, և զուարթ ու յանդուգն դիմք վարժարան մտնողը, լուրջ և մտախոր դուրս կ'երևնէ անկէց, բոլորովին իւր առաջին բնութիւնը փոխած։ Պողեմոն միայն Քսենոկրատին խօսքերով՝ իւր վատթար խենչշութիւնը ձգեց և գերազանց իմաստասէր եղաւ։

Ա. Զ. Դ.

646 երեսին 11 տողին մէջ գտնուած Կոնստանտինոպոլիսէն կամ Անգլոսաքսոններէն պիտի ըլլայ։

ՀՆԱԽՍՈՍՈՒԹԻՒՆՔ

Ի ՎԵՐԱՅ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԵԹԱՆՈՍՈՒԹԵԱՆՆ

Ի ՄԿՐՏԻՉ ԷՄԻՆԵԱՆԷ

Մեծապատիւ Մկրտիչ Էփէնտի Էմինեան Ռոսկուա-
ցի Հայազգի գիտնականը մեծ աշխատութեամբ յաջողած
է Հայկական Հեթանոսութեան վրայ մանրամասն տե-
ղեկութիւններ առաջ տոյն մատենիւս Եւրոպիոյ ազգաց
Գաղղիներէն լեզուաւ տպագրելով: Սորա Հայերէն
թարգմանութիւնն ալ մեր սիրելի ազգայնոց օգտակար
ըլլալը գիտնալով՝ Ս. Վանացս տպարանէն ՚ի լոյս ըն-
ծայեցաք և կը գտնուի ՚ի Կ=Պօլիս Գալաֆեան գրա-
տունը: Գին 4 դուրուշ:

ՈՒՍՈՒՄՆ

ՀԱՄԱՐԱՐԲԱՌ ԱԻՆՏԱՐԱՆԻ

ՏԵԱՌՆ ՄԵՐՈՅ

Ի ՏԵՐ ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԷ

ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԷԷ ՀԱՅՈՑ Կ-ՊՕԼՍՈՅ

Կ=Պօլսոյ արդի Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Տ.
Ներսէս Ս. Արքեպիսկոպոս Վարժապետեան, չորից Ս.
Սևետարանչաց Համաձայնութիւնն ու անոնց բացատրու-
թիւնն աշխարհիկ լեզուաւ կը նուիրէ Հայաստանեայց
Ս. Եկեղեցւոյ որդւոց. որ կրնայ օգտակար ըլլալ ամեն

կարգի հաւատացելաց, մանաւանդ անոնց՝ որոնք մնլո-
րամիտ աղանդաւորաց թիւը վարդապետութիւնները
լսելով մտքերնին պշտորած են: Եկեղեցւոյ Հայրապետի
վայելուչ ողին երկասիրութիւնը զՍրբազան Պատրիարք
Հայրն արդեամբ իւր անուանակից Հայրապետաց կար-
գին կարժանացունէ, որովհետեւ թէ՛ բանիւ թէ՛ դրով
և թէ՛ դործով ՚ի շինութիւն Աստուծոյ Եկեղեցւոյն աշ-
խատած ըլլալու վկայութիւնըն աւաճ՝ երանելի Հայրա-
պետի տիտղոսն իրաւամբ կը ժառանգէ:

Սոյն հեղինակութիւնը Ս. վանացս տպարանէն ՚ի-
լոյս կընծայի՝ և ըստ որոշման Սրբազան հեղինակին
գոյալեալ արդիւնըն ալ Ս. վանացս վարժարանին պի-
տի գործածուի:

Վաճառման կեդրոնատեղին է Կ—Պօլիս Գալա-
ֆեան գրատունը. Գին 1 արծաթ մէճիւտ:

ԱՌՏՆԻՆ

ՏՆՏԵՍՈՒԹԻԻՆ

Ի ՊԵՏՍ

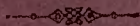
ՀԱՅԱՋԴԻ ՏԻԿՆԱՆՑ

Սոյն ամենակարեւոր գրքոյկը կը խօսի տնական տըն-
տեսութեան վրայ. խիստ կարեւոր է մեր ազգի տիկ-
նանց համար. ժամանակիս նորասիրութիւններն ու շուայ-
լութեանց չափազանցութիւններն առիթ եղան մեզ
պատրաստելու այս ոճով գրուած մը՝ որ առաջինն է
մեր ազգին մէջ, և սիրելի ազգերնուս փոքրիկ ծա-
ռայութիւն մ'ընելու նպատակաւ տպագրութեան տալը:
Յոյս ունիմք որ մեր միաբանական ուխտը պիտի մըլ-
թարուի, տեսնելով ապագային մեր ազգային ընտա-
նեաց ներքին բարեփոխումը: Կը գտնուի ՚ի Կ—Պօլիս
Գալաֆեան գրատունը. Գին 4 դրուուչ:

ՅԱՐՄԱՇ Ի ՏՊԱ. Զ. Ս. ԱՍՏՈՒԱԾԱԾՆԻ ՎԱՆԱՑ

ՅՈՅՍ Ը կերելի ամբան անգամ մը 64 երեսէ բաղկացեալ տետրով մը : Գինն է ամեն տեղւոյ համար մէկ տարին երեք արծաթ մէճիտիէ , վեց ամսուան համար՝ երկու արծաթ մէճիտիէ առանց ծախուց ճանապարհի :

ՅՈՒՍՈՅ հետ յորաբերութիւն ընելու համար պէտքէ Թղթակցիլ յանուն խմբագրութեան :

ՍՏՈՐԱԴՐՈՒԹԵԱՆ ՏՆՂԵՐ

Կ՝ ՊՕԼԻՍ . Դրամաճառ Էդմարք Դավաթեան . Չաքմաք-
ճըլար Էօզուչու

ԲԵՐԱ . Ծխավաճառ Ստեփան աղա Կիւլէրեան , Տօղրու Էօլ
պարադան , Թիւ 173

ՆԻԿՈՍԻԴԻԱ . Մ . Յովհաննէս աղա Նազըճեան

ՊԱՐՏԻՋԱԿ . Մ . Յարութիւն աղա Մ . Կարապետեան

ԱՏԱԲԱԶԱՐ . Պ . Արմենակ Յ . Երամեան

ԱՆԴՐԻԱՆՈՒՊՕԼԻՍ . Թորգոմեան ընկերութիւն

ԿԱՐՍ . Մկրտիչ Էֆէնտի Էհրամճեան

